

ItK

5-6

Irodalomtörténeti Közlemények

**A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA 1980**

A TARTALOMBÓL

Tverdota György: József Attila és Benedetto Croce

Kiss Endre: „A történelem futószalagán”

Bókay Antal: Egyén, haza és emberiség József Attila kései költészetében

A MAGYAR IRODALOM MŰFAJAI ÉS A RENESZÁNSZ TÁRSADALOM

Varjas Béla: Irodalom és társadalomtörténet

Nemeskürty István: Szórakoztató olvasmány és közönsége a XVI. századi Magyarországon

Szegedi kísérlet a XVI. századi magyar vers gépi feldolgozására

Holl Béla: Szerző, nyomdász, olvasó a XVII. század első felében

Ritókókné Szalay Ágnes: Eleink szórakoztató olvasmányairól

szemle

Szabolcsi Miklós: Érik a fény (Bókay Antal)

József Attila útjain (Péter László)

Barta János: Klasszikusok nyomában (Veres András)

Tóth Dezső: Élő hagyomány, élő irodalom (Fenyő István)

Csercsényi Dezső válogatott írásai (Barta János)

*

Péczy László

(1906—1980) (Hopp Lajos)

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1980. LXXXIV. évfolyam 5–6. szám

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

Klaniczay Tibor
főszerkesztő

Komlovszki Tibor
felelős szerkesztő

Németh G. Béla
társszerkesztő

Bíró Ferenc

Kiss Ferenc

Tarnai Andor

Tverdota György

Varga József

Veres András

<i>Tverdota György</i> : József Attila és Benedetto Croce	561
<i>Kiss Endre</i> : „A történelem futószalagán”	581
<i>Bókay Antal</i> : Egyén, haza és emberiség József Attila kései költészetében	591

A MAGYAR IRODALOM MŰFAJAI ÉS A RENESZÁNSZ TÁRSADALOM

Tudományos ülészak (Nyíregyháza, 1980. május 14–16.)

<i>Varjas Béla</i> : Irodalom és társadalomtörténet	607
<i>Nemeskürty István</i> : Szórakoztató olvasmány és közönsége a XVI. századi Magyarországon	620 ✓
Szegedi kísérlet a XVI. századi magyar vers gépi feldolgozására	630
<i>Holl Béla</i> : Szerző, nyomdász, olvasó a XVII. század első felében	639

Kisebb közlemények

<i>Ritókkné Szalay Ágnes</i> : Eleink szórakoztató olvasmányairól	650 ✓
<i>Bánszki István</i> : Személyesség és szellemesség az első magyar esszéketben (Bessenyei György: <i>A holmi</i>)	656
<i>Széles Klára</i> : A „népiesség”, a „népi” és a „nemzeti” fogalma Erdélyi Jánosnál 1848–49-ig	666
<i>Csatlós János</i> : Petőfi Svédországban	673
<i>Buzinkay Géza</i> : Közművelődési sajtó a dualizmus kor első felében	681
<i>Jánosi András</i> : Ady Endre Grazban	691
<i>Kovács József</i> : „Amerikából kértek verseket”	696
<i>Stoll Béla</i> : József Attila <i>Arany</i> című versének keletkezési ideje	700

Műhely

<i>Bécsy Tamás</i> : A lírai dráma elméleti kérdéseiről	702
---	-----

Szemle

Szabolcsi Miklós: Érik a fény (<i>Bókay Antal</i>)	716
József Attila útjain (<i>Péter László</i>)	721
Barta János: Klasszikusok nyomában (<i>Veres András</i>)	726
Tóth Dezső: Élő hagyomány, élő irodalom (<i>Fenyő István</i>)	730
Kerecsényi Dezső válogatott írásai (<i>Barta János</i>)	736
Kozma Dezső: Mikszáth Kálmán (<i>Csűrös Miklós</i>)	739
Magyarország története 1848–1890. (<i>Nagy Miklós</i>)	742
<i>Az Arcok és vallomások</i> sorozat hat kötetéről (<i>Erdődy Edit</i>)	747
Niederhauser Emil: A nemzeti megújulási mozgalmak Kelet-Európában (<i>Hopp Lajos</i>)	752
A magyar irodalom bibliográfiája 1961–1965. (<i>Lichtmann Tamás</i>)	755

SZERKESZTŐSÉG

Budapest
Ménesi út 11–13.
1118

JÓZSEF ATTILA ÉS BENEDETTO CROCE

(Az intuíció tanától az ihlet tanáig)

„A költemény nem intuíció, hiszen van róla intuíciónk, míg az intuíciónról nincsen. Nem is érzés vagy érzélem kifejezése, mert úgy az ásitás s a hálósobák minden története műalkotás volna. A szépséghez sincs köze – szép vagy csúf csak annyira, mint bármi más. Minden forma tárgya az esztétikának, a művészi forma is, csak maga a 'művészi' nem. A költemény nem is spekuláció, hiszen az értekezéssel ellentétben ragaszkodik az alakjához. Se nem intuíció, se nem spekuláció – a művészet egy harmadik szellemiség, mondjunk egy nevet: ihlet.”¹

József Attila művészetbölcseletének első változatát *Ady-vízió* című tanulmányában fejtette ki, „dióhéjban”. Az idézett sorok ennek a rendszernek egyik „fejezetét”, az „*ihlet tanát*”² tartalmazzák. Az itt következő tanulmány ennek a néhány mondatnak az értelmezésére vállalkozik, s természetesen mindarra, amit az értelmező munka megkövetel. Az ihlet tana, József Attila művészetbölcseletének *magva*, nem érthető meg a költő Benedetto Crocehez, illetve esztétikája központi magvához, az *intuíció tanához* való viszonyának elemzése nélkül. A tanulmány voltaképpeni tárgya tehát ez: József Attila és Croce, az ihlet tana és az intuíció tana közötti összefüggések vizsgálata. Megkíséreljük feltárni azt a gondolati utat, amelyet a költő megtett az idegen elmélet tanulmányozásától a saját teória megalkotásáig.

Ezt a munkát végső soron azért tartjuk fontosnak, sőt, égetően szükségesnek, mert a József Attila művészetbölcseletének értelmezésére tett újabb érdekes kísérletek azt bizonyítják számunkra, hogy bizonyos korábbi szemléleti merevségek oldódása nem volt elegendő ahhoz, hogy a költő által használt fogalmakat pontosan értelmezni tudjuk, néha meglehetősen körmönfontan fogalmazott, vagy túlzott lakonikusságuk miatt homályos gondolatait helyesen magyarázzuk, fejtegetéseit jelentőségükhöz mérten értékeljük.

Eszmetörténetileg szinte érintetlen fehér foltokat kell ahhoz eltüntetnünk, hogy a prózai életmű vidékei bizottsággal bemérhetőek, tagolhatóak legyenek. Ilyen fehér folt, sőt, az értelmezések igazolhatóságát talán leginkább akadályozó fehér folt József Attila és Croce viszonyának feltáratlansága.³ Ez a hiány szemléleti okokra vezethető vissza. Croce-t a marxista irodalomtudomány és esztétika nem tartotta korszerű gondolkodónak.⁴ Újabban ehhez járult a modern művészetelméleti áramlatok Croce-

¹ József Attila Összes Művei III. (A továbbiakban: JAÖM III.) Bp. 1958. 23.

² A kiemelések az idézetekben is tőlem származnak. Az idézetek szerzői által végzett kiemeléseket általában nem vettem figyelembe. A továbbiakban csak azokat a helyeket jelölöm meg külön, ahol ezt kivételként megtettem. – TGY

³ Két olyan tanulmányt ismerek, amelyek részletesebben foglalkoztak József Attila és Benedetto Croce viszonyával: FORGÁCS László: József Attila esztétikája. Bp. 1965; Peter DIENER: Pour une esthétique comparée: Benedetto Croce et Attila Jozsef. Rivista di Studi Crociani. Napoli 1971. 395–403.

⁴ SZAUDER József: Benedetto Croce. Nagyvilág. 1967. 4. sz. 587–596.; KAPOSÍ Márton: A dekadens polgári filozófia fő sajátosságainak kifejeződése Benedetto Croce rendszerében. Magyar Filozófiai Szemle. 1975. 601–629.; KAPOSÍ Márton: Croce esztétikájának művészeti eszménye. Acta Universitatis de Attila József Nominatae Sectio Philosophica. 1975. 89–130.; KAPOSÍ Márton: A tartalom és a forma értelmezése Croce esztétikájában. FK 1979. 22–39.

kritikája.⁵ Korunk Croce-értékelésének szempontjai visszavetültek a harmincas évekre, s átrajzolták József Attila és az olasz filozófus valóságos szellemi kapcsolatát.

A marxista irodalomtudományon belül kétféleképpen vonták kétségbe az intuicionista esztétika jelentőségét a költő művészetbölcseleti gondolkodásmódjának kialakulása szempontjából. Az egyik megfogalmazás szerint József Attila *vitakozott* Crocéval.⁶ A „vita” fogalma feltételezi, hogy két kész tétel vagy tételSOROZAT állt szemben egymással, s a költő megcáfolta, elutasította ellenfele nézeteit. A másik változat szerint József Attila *meghaladta* Croce esztétikáját.⁷ A „meghaladás” fogalma egy fokkal közelebb áll a valósághoz, amennyiben megengedi, hogy a költő nézeteinek kiindulópontjával Croce tanításai szolgálhattak. Ugyanakkor el is szakít minket a kiindulóponttól, mert azt a kritikuss pillanatot jelöli, amikor az előbbi személy fölénybe kerül az utóbbi gondolataival szemben. A marxista igényű álláspontnak ellentéte is megszületett abban a fejtegetésben, amely szerint József Attila *követe* Croce esztétikáját, s a nézetkülönbségeik arra vezethetők vissza, hogy a költő félreértette, illetve hiányosan ismerte olasz mestere gondolatait.⁸

A felsorolt koncepciók részletes bírálata nem tartozik szorosan vett témánkhoz, csak arra térünk ki pár mondatban, ami a tanulmány témaválasztását és módszertanát megvilágítja. A „vita” és a „meghaladás” koncepciójának tarthatatlanságát az a körülmény fedte el, hogy az elemzők a költő érett, marxista tanulmányait, elméleti főműveit állították a középpontba: az Irodalom és szocializmust és az Esztétikai töredékeket. Egyrészt ugyanis a vitázó gesztusok annál hitelesebben hatnak, s ezért annál félrevezetőbbek, minél később, véglegesebb állásponttal kapcsolódnak össze. Másrészt – például – az Irodalom és szocializmus marxista színezete a József Attila–Croce viszonyt észrevétlenül marxista örökség – polgári örökség leegyszerűsítő szembesítésévé változtatta át.

E csapdák elkerülése végett választottuk az ihlet tana genezisének a végigkövetését, hozzá egy olyan fejlődési stádiumban, amelyben még nem vetődik föl parancsoló szükségességgel, a tényfeltáró munkát megzavaró mértékben a marxista és a polgári hagyomány értékelő szembesítése. Kezünkre járt ebben a témaválasztásban az, a kutatásban ez idáig nem tadatosított körülmény, hogy az Ady-vízióban a költő majdnem hiánytalanul lefektette azokat a művészetbölcseleti alapelveket, amelyeket bizonyos kiegészítésekkel és módosításokkal egész érett értekező életművében vallott.⁹ Így egy, időben viszonylag rövid, mindössze – majd látni fogjuk – kétéves gondolati utat kell végigjárnunk a költőnek a Croce esztétikájával való megismerkedésétől az Ady-vízió megjelenéséig, 1929 augusztusáig.

Annak érdekében, hogy ezt a gondolati utat az eltévedés veszélye nélkül járhasunk végig, hogy kikerüljünk a preconcepciókból eredő módszertani zsákutcákat is, a József Attila–Croce viszony lényegét a filológiai tények figyelembevételével, az idevonatkozó dokumentumok elemzése alapján

⁵ Umberto ECO: A nyitott mű. Bp. 1976. A költői nyelv elemzése c. fejezet. 59–89.; TAKÁCS József: Croce esztétikájának Művészetelméleti alapkérdései. FK 1979. 1–21. Művészetelméleti szempontú kritikai megközelítés jellemzi az alábbi művek Crocéra vonatkozó megállapításait: HERCZEG Gyula: Az olasz stílus kutatás a felszabadulás után. ViF 1962. 164–188.; WELLEK–WARREN: Az irodalom elmélete. Bp. 1972. 273–274.; Galvano della VOLPE: Az ízlés kritikája. Bp. 1970.

⁶ „József Attila továbbá *elveti* azt az álláspontot is, mely szerint a művészet intuíció (szemlélet) lenne. Számunkra túlzottnak is tűnik az a hely és figyelem, amit Croce intuicionista esztétikája *megcáfolásának* szentel . . .” – írja GYERTYÁN Ervin. Költőnk és kora. Bp. 1961. 220.

⁷ „Esztétikája történelmi rokona A. Gramsci állásfoglalásának: mindketten az „osztályfölötti” művészet crocei elméletének *meghaladására* vállalkoznak.” – FORGÁCS László: József Attila esztétikája. Bp. 1965. 100.

⁸ Peter DIENER: Pour une esthétique comparée: Benedetto Croce et Attila Jozsef. Rivista di Studi Crociani. Napoli 1971. 395–403. – Peter Diener sok megfontolandó szempontot is fölvet. Ugyanígy, bár Gyertyán Ervin és Forgács László József Attila és Croce viszonyára vonatkozó nézeteit nem tudom osztani, egy sor részletkérdésben egyetértek velük.

⁹ Vö.: József Attila Ady-víziója című tanulmányommal, ahol az Ady-víziót úgy értelmezem, mint a költő művészetbölcseletének első ízben történt kifejtését. Erre a tanulmányra a jegyzetekben többször is hivatkozom, mert gondolatmenete szerves kapcsolatban van jelen dolgozatával. It 1980. 3. sz. 607–628.

határozzuk meg. Abból indulunk ki, hogy a költő nem ismerte behatóan az olasz filozófus rendszerét, csupán esztétikai nézeteivel került közelebbi ismeretségbe. Egyik 1935-ös írásának mondata: „Az olaszok csak hagyján, okkal-móddal Croce még kinyithatja a száját¹⁰ ugyan azt mutatja, hogy nemcsak az esztétát látta Croceban, hanem figyelemmel kísérte az olasz polgári intelligencia reprezentatív alakjának szereplését, sorsát a fasiszta Olaszországban, ez az apró adat azonban nem nyújt elegendő alapot annak feltételezésére, hogy az olasz gondolkodó befolyást gyakorolt a magyar költő filozófiai, politikai nézeteire, történetfelfogására.¹¹

De „a szemléletes esztétika legkiválóbb képviselőjének” művészetfilozófiai írásai közül is csak háromról állítjuk több-kevesebb bizonyossággal, hogy a költő tanulmányozta őket. Nagyszámú utalás, párhuzam mutatja, hogy az a könyv, amelyből József Attila megismerte az intuicionista esztétikát, az *Esztétika. Elmélet és történet* című kötet volt.¹² Ennek megjelenése után Croce írt néhány fontos művészetfilozófiai tanulmányt, amelyekben továbbfejlesztette, kiegészítette esztétikai tanait, s közülük kettő magyarul is napvilágot látott.

József Attila prózájában felismerhető néhány olyan gondolat, megfogalmazás, amelyeket csak *Az esztétika alapelemeiből* meríthetett. Ebben a művében, például, Croce, egyik tételének bizonyítása érdekében Montaigne egy kijelentésére utalt vissza: „... a rétoroktól a kifejezésmódok királyának nevezett *metafora*, melyet Montaigne még *gazdasszonyának fecsegésében is megtalált*.¹³ Az Esztétikai töredékek egy helyén a kiemelt mondat majdnem szó szerint megismétlődött: „A konzekvensen végigvezetett intuicionista esztétika... kijelenti, hogy a *Montaigne gazdasszonya fecsegésében is megtalált metafora* és Allighieri Komédiája közül bármelyik teljes rangú szimbóluma lehet az esztétika tárgykörének.”¹⁴ Hasonló párhuzamok felállítására útján megállapítható, hogy József Attila *Az esztétika* alapelemeit már a húszas évek végén, az Ady-vízióban megfogalmazott kritikai elveinek kialakítása során tanulmányozta.¹⁵

Croce más írásai esetében a véletlen nem ajándékozott meg ilyen frappáns bizonyítékokkal. Ezért csak feltételezhetjük, hogy a költő *A tiszta intuíció és a művészet lírai jelleme* című könyvecskét is tanulmányozta.¹⁶ A „ kozmikus intuícióról” – például a *Breviario di esteticában* olvasható fejtegetések és az Ady-víziótól kezdve számos alkalommal kifejtett műalkotásmodell közeli rokonsága fölveti a kérdést: voltak-e a költőnek információi Croce magyarra le nem fordított esztétikai írásairól?¹⁷ A nem túlságosan gazdag egykorú magyar Croce-irodalom közvetítette a magyar olvasóhoz a „ kozmikus intuíció” tanát, de ugyancsak nyitott kérdés: vajon József Attila olvasta-e a magyar nyelvű Croce-ismertetéseket?¹⁸

¹⁰ JÓZSEF Attila: „Uj Szellemi Front”. JAÖM III. Bp. 1958. 160.

¹¹ Peter Diener feltételezi, hogy Croce történet-elmélete, illetve egyéb filozófiai eszméi is hatottak József Attilára. Pour une esthétique comparée: Benedetto Croce et Attila Jozsef. Rivista di Studi Crociani. Napoli 1971. 395–403.

¹² Benedetto CROCE: *Esztétika. Elmélet és történet*. é. n. – (A továbbiakban: B. Croce: *Esztétika*.)

¹³ Benedetto CROCE: *Az esztétika alapelemei*. Bp. 1917. 8.

¹⁴ JÓZSEF Attila: *Esztétikai töredékek*. JAÖM III. Bp. 1958. 248.

¹⁵ Vö.: József Attila *Ady-víziója* című tanulmányommal. It 1980. 3. sz. 607–628.

¹⁶ Benedetto CROCE: *A tiszta intuíció és a művészet lírai jelleme*. 1912.

¹⁷ Croce „ kozmikus intuíció” tanát ismerteti, idézi és bírálja Umberto ECO: *A nyitott mű* című könyvének *A költői nyelv elemzése* című fejezetében. Bp. 1976. 60–61. – A „ kozmikus intuíció”-ról röviden SZAUDER József is szól: Benedetto Croce. Nagyvilág. 1967. 587–596.

¹⁸ Néhány fontosabb egykorú ismertetés Benedetto Croce esztétikájáról: VÁRDAI Béla: Benedetto Croce esztétikája és legújabb irodalmunk. BpSz 1911.; VÁRDAI Béla: Benedetto Croce kisebb munkái. BpSz 1911. 151–156.; MARÓT Károly: Benedetto Croce. Huszadik Század. 1916. január–július. 208–214. MESTER János. Benedetto Croce. Athenaeum. 1931. 4–6. füzet. 1. Mester például – igaz, 1931-ben – így ír: „Az ismeret hajnalán az egyes dolog felfogásában benne lobog a *mindenség* élete, s a mindenség benne lüktet az egyén életében. Ennélfogva minden igaz művészi ábrázolás nemcsak önmagában áll meg, hanem a mindenséget is tükrözi.”

A leírtakból mindenesetre azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a költő a Croce-életmű művészetbölcseleti vetületét is *töredékesen* és *hézagosan* ismerte. Nem csoda hát, hogy értekező prózájában egyetlen olyan utalást nem találunk, amely arra engedne következtetni, hogy érzékelté Croce nézeteinek fejlődését, az esztétikai életmű történeti aspektusát. Úgy látszik, olvasmányait úgy fogta föl, mint egyetlen, változatlan, monolit esztétikai rendszer háromszoros kifejtését.

Persze e három fontos elméleti munka ismerete elegendő lett volna, hogy átfogó képet alakítson ki Croce esztétikájáról, ő azonban ezt is „elmulasztotta”. A crocei rendszer egy sor alapvető tételével kapcsolatban *nem foglalt állást*. Így például saját, a Crocétól többé-kevésbé eltérő nézeteit az irodalom történetiségéről, az irodalomtörténetírás módszertanáról¹⁹, illetve a stílus és szerkezet esztétikai funkciójáról²⁰ anélkül fejtette ki, hogy szembesítette volna azokat az olasz gondolkodó megállapításaival. E szembesítés hiányában utólag csak találgathatjuk, vajon saját véleménye egy Crocéval folytatott néma vita során kristályosodott ki, vagy ezekben a kérdésekben egyszerűen figyelmen kívül hagyta az intuicionista esztétika útmutatásait, követelményeit és tilalmait, sőt mi több, esetleg meg is feledkezett róluk?

Szó sem lehet tehát arról, hogy József Attila megcáfolta vagy meghaladta volna Croce rendszerének egészét. Ennek a két állítmánynak legföljebb az intuicionista esztétika olyan – esetleg alapvető – mozzanatai lehetnének tárgyai, amelyekre a költő érdeklődésének fénycsóvjára ráesett, s amelyekkel szemben polemikusan foglalt állást. A tények azonban azt mutatják, hogy a két íge használatát még ilyen esetekben nem szabad elsietnünk. Ebből a szempontból különösen tanulságos az Esztétikai töredékek egy helye, amelyen József Attila „A művészet: intuíció” tételét vitatta:

„De itt egyetlen mondatra átadhatom a szót Benedetto Crocénak, a szemléletes esztétika egyik legkiválóbb képviselőjének, aki az ellen, hogy a művészet az intuíció intuíciója legyen, olyképpen érvelt, hogy *bár a fogalomnak van fogalma, az intuíciónak nincsen intuíciója. A művészet szerinte nem is az intuíció intuíciója* . . . ami nincs, hanem egyszerűen: intuíció. Ám ezenközben Croce nem vette észre végzetes ellentmondását . . . Mert míg való, hogy *az intuícióról nincs intuíció*, addig való az is, hogy a művészetről van intuíció . . . , valahányszor egy vers vagy festmény, tehát befejezett műalkotás mozdul meg bennünk. Tiszta sor, hogyha a művészetről *van* intuíció, az intuícióról pedig *nincsen, akkor* a művészet, *nem* intuíció.”²¹ Ez az érvelés – a tanulmányt bevezető idézetből kitűnik – az ihlet tanának az Ady-vízióban kifejtett változatában is szerepelt már: „A költemény *nem* intuíció, hiszen *van* róla intuíciónk, míg az intuícióról *nincsen*.”²²

Látszólag kikezdehetetlen logikájú, a következtetés szabályai szerint felépített gondolatmenettel állunk szemben. A logikailag szabályos következtetés azonban csak akkor igaz, ha a premiszái igazak. Az első tételt a költő úgy bizonyította, hogy egyetértőleg hivatkozott egy tekintélyre, „a szemléletes esztétika egyik legkiválóbb képviselőjének” megállapítására: „A művészet szerinte nem is az intuíció intuíciója”, illetve: „az intuícióról nincs intuíció”. Jogos-e ez a hivatkozás? Vessük össze az első tételt az alapul vett Croce-szöveggel:

„Néha azt gondolták – olvassuk az Esztétikában –, hogy a művészet nem egy egyszerű intuíció, hanem mintegy *egy intuíció intuíciója* oly módon, mintha a tudományos fogalom nem a közönséges fogalom, hanem egy fogalom fogalma lenne . . . Csakhogy . . . (ez) . . . *nem lehetséges* . . . *nem igaz, hogy a tudományos fogalom egy fogalom fogalma lenne* . . . A közönséges fogalom, ha fogalom és nem egyszerű megjelölés, tökéletes fogalom bármilyen szegény és korlátolt is. A tudomány . . . a szegény és korlátolt fogalmakhoz hozzáfűz más szélesebb és átfogóbb fogalmakat, . . . de módszere nem üt el attól, amellyel a legegyszerűbb ember agyában kialakul a legkisebb általános.”²³

¹⁹ József Attila: „Pintér Jenő Magyar Irodalomtörténete”; Magyar Mű és Labanc Szemle; HORVÁTH János: Magyar versek könyve. JAÖM III. Bp. 1958. 26–38; 61–72; 188–192.

²⁰ Hajnali madár. Tamási Áron tizenhárom elbeszélése. JAÖM III. 220–223.

²¹ JAÖM III. Bp. 1958. 237.

²² JAÖM III. Bp. 1958. 23.

²³ B. CROCE: Esztétika. 14–15.

Az első tétel egyik változatának forrását megtaláljuk az idézetben: Croce szerint „nem lehetséges”, hogy „a művészet egy intuición intuiciónja” lenne. A másik változat azonban, amelyik a szillogizmus igazi kiindulópontja, nem szerepel a hivatkozott szövegben. Croce nem állítja azt, hogy „az intuiciónról nincs intuición”. Ez az állítás közvetve sem tulajdonítható az olasz gondolkodónak, mert a két mondat nemcsak nyelvtani formáját, hanem jelentését tekintve is eltér egymástól. Az az állítás, hogy a művészet nem az intuición intuiciónja nem zárja ki annak lehetőségét, hogy az intuiciónról intuición legyen. Mi magyarázza a premissza két változatát, s a tényt, hogy egymás ekvivalenseként szerepelnek?

A költőnek ahhoz, hogy eljuthasson „A művészet nem intuición” konklúziójához, „az intuiciónról nincs intuición” premisszára volt szüksége, Crocénál azonban csak „a művészet *nem* az intuición intuiciónja” tételt találta meg. Ő maga átértelmezte és deformálta hát az eredeti tételt, s hogy hivatkozhasson „a szemléletes esztétika egyik legkiválóbb képviselőjére”, ezt a deformált változatot is az ő szájába adta. Csakhogy ennek a kis csúsztatásnak súlyos következménye lett. Croce ugyanis esztétikájának más helyein épp a neki tulajdonított tétel ellenkezőjét vallotta, azt tudniillik, hogy az intuiciónról *van* intuición.

„A művészetről van intuición”, a József Attila-i szillogizmus második premisszája éppen ennek a crocei gondolatnak a mintájára született! Croce szerint ugyanis akkor van az intuiciónról intuición, amikor József Attila szerint a művészetről intuición van: azaz akkor, amikor egy művet befogadunk és megítélünk, amikor – az esztéta fogalmajval élve – a művészi teremtést visszaidézzük, illetve, a költő szavaival, amikor egy kész műalkotás megmozdul bennünk.²⁴

Összehasonlítva a két idézetet, még egy félreértést fedezhetünk föl. Az Esztétikai töredékekből idézett sorokban azt olvastuk, hogy Croce szerint a fogalomnak van fogalma, de az intuiciónnak nincs intuiciónja. Croce kérdéscéltevése azonban – láthatóan – más természetű: azzal a vélekedéssel vitatkozik, amely szerint a tudomány a fogalmak fogalmaival dolgozna. Ezért aztán nem is szembeállítja a tudományt a művészetrel, amint József Attila sugallja, hanem ellenkezőleg: párhuzamot von közöttük. Azt bizonyítja: amint a tudományos fogalmak nem fogalmak fogalmi, úgy a művészet sem az intuición intuiciónait alkotja meg. Mint ahogy a közönséges ember és a tudós között nincs minőségi különbség, mert amennyiben gondolkodnak, annyiban mindketten fogalmakat használnak, ugyanúgy nincs kategorikus különbség a művész és a hétköznapi ember között, mivel mindkettőjüknek vannak intuiciónok.

Akkor mondhatnánk tehát, hogy József Attila ebben a fejtegetésében megcáfolta vagy meghaladta az intuicionista esztétika alaptételét, ha a következtetés hibátlan lenne. A módszertani hibák: a félreértelmezés és a hivatkozás elmulasztása azonban a „konklúzió” alól kihúzzák az alapot, s a diadalmas argumentum csupasz, bizonyításra szoruló kijelentéssé változik át.

Ez a kijelentés része annak a polémianak, amelynek célja: elválasztani a művészetet minden nem művészi tevékenységtől, s mint önálló szellemiséget, az „ihlet” névvel jelölni és minősíteni. A polémia második lépése az intuición tana második sarkalatos tételének, az intuición és a kifejezés crocei azonosításának cáfolata volt, már az Ady-vízióban is: „(A költemény) . . . nem is érzés vagy érzelem kifejezése, mert úgy az ásitás s a hálósobák minden története műalkotás volna.”²⁵ Az Ady-víziónak ezt a gondolatát a költő később, az Irodalom és szocializmusban és az Esztétikai töredékekben részletesebben kifejtette:

„Az ihlet nem érzelem kifejezése. Legalább annyira különbözik tőle, mint a sírás meg az ásitás a színpadi sírástól, ásitástól. A sírás valóban érzelem kifejezése, de a színpadi sírás a színpadi érzelmé. A *színpadi érzelem* meg nem valóságos, azért színpadi. Ha meg nem valóságos, hát nem is érzelem. Ám összekotorhatnék olyasmit, hogy a sírás közvetlen érzelmi kifejezés, a színpadi sírás meg közvetett.

²⁴ B. CROCE: i. m. 3., 99., 101., 122., 123–124.

²⁵ JAÖM III. Bp. 1958. 23.

Nos jó. Ebben az esetben ám, ha valaki sír a színpadon, nem azt jelenti, hogy a színésznek bánata van, mert hisz akkor közvetlen kifejezés volna. . . . Ezzel . . . azonban már el is távolítottuk azt a *balvéleményt*, amely a *műalkotást a kifejezéssel azonosítja* és ezáltal művészetként láttatja mindazon ásitásokat, amelyek hajnalonta és estenden a *hálósobák történései* között kérnek helyet.”²⁶

Ha a művészet (intuáció) és kifejezés azonosságának ezt a cáfolatát összevetjük Crocénak azokkal a gondolataival, amelyek ellen – úgy látszik – irányult, újabb oldalról világíthatjuk meg azt a viszonyt, amely József Attilát Croce esztétikájához fűzte. Az olasz esztéta már az Esztétika első lapjain leszögezte, és mindvégig ahhoz tartotta magát, hogy (a művészettel azonosnak tekintett) „minden valódi *intuáció* vagy képzet egyszersmind *kifejezés*. Mindaz, ami nem tárgyiasul egy kifejezésben, az nem intuáció vagy képzet, hanem érzéki észrevevés. Aki elválasztja az intuációt a kifejezéstől, soha nem juthat el hozzá. Az intuitív tevékenység annyit lát meg, amennyit kifejez.”²⁷ A művészet mint egy lelki (érzelmi) állapot kifejeződése elvét Croce különösen két, fentebb említett, rövidebb értekezésében hangsúlyozta.

Az idézetek összehasonlítása alapján úgy tűnhet, hogy ezen a ponton József Attila valóban meghaladta Crocét. Mielőtt azonban elhamarkodottan ítélnénk, vegyük számításba a „kifejezés” fogalmának azt a kritikáját is, amellyel Croce Esztétikájában Az intuitív (művészi) megismerés és a kifejezés fenti azonosítását kiegészíti: „. . . a fizikai oldalnak . . . (minden szellemi tevékenységben való . . . megléte) . . . szülte a zavart az esztétikai kifejezés és a természetes értelemben vett kifejezés között; vagyis egy szellemi tény és egy mechanikus és passzív tény között. A közbeszédben éppúgy kifejezésnek mondják a *költő szavait*, . . . mint az *elpirulást*, mely a szégyen érzetét követi. . . Könnyű elképzelni, hogy minő tudományos eredményekhez lehet jutnunk a nyelvhasználat zagyaságából és egy dolgot annyiféle tényre alkalmazva . . . a *pihenés elnyújtózá*s és a *színész gesztusa* között . . . nincs semmi közösség. A természetes értelemben vett *kifejezésben egyszerűen hiányzik a szellemi értelemben vett kifejezés*, . . . az egyetlen, ami sajátlag esztétikai . . . hiányzik a merőben természetes megnyilvánulásban vagy alakulatban, melyet metaforával szintén kifejezésnek mondanak.”²⁸

Az idézett sorok ugyanazt a célt szolgálták, amelyet a József Attilától vett mondatok: a művészi és a nem művészi tevékenység elkülönítését, s mégsem mondanak ellent a korábbi Croce-idézetnek sem. Mi ennek a magyarázata? A költő és az esztéta törekvése alapján megegyezett. Ez az összhang nem véletlen: annak a következménye volt, hogy a költő átvette az olasz gondolkodótól „a szellemi tény és a passzív tény” közötti különbségtétel elvét. Ezt a magáévá tett elvet először profán témán, játékos modorban próbálta ki. Abban a később részletesen idézendő levélben, amelyben az Esztétika olvasásáról nővérenek beszámolt, így róttá meg Jolánt levelének „enyhén hülye” hangneméért: „. . . azt kutatom, hogy magán a *fizikai levélen* kívül, hol a *levél mint szellemi tény*?”²⁹

József Attilának „a művészet: kifejezés” tételt vitató fenti fejtegetései tehát végső soron az olasz esztéta tanaiból eredtek, olyannyira, hogy részben még a példák is onnan származtak át. „A pihenés elnyújtózá” „a hálósobák történései” kifejezésben tért vissza, „az ásitás” példája pedig „az elpirulás” akaratlan fiziológiai jelenségének analógiájára képződött. A művészi megnyilatkozások crocei példái közül a költő „a művész gesztusát” vette át és állította szembe az érzelmek kifejezésével.

A költő és a tudós nézetkülönbségei e közös alapon jöttek létre. Crocénak esztétikai fejtegetéseiben szüksége volt a „kifejezés” fogalmára, s ezért vált nála a szellemi és passzív tény megkülönböztetése a szellemi értelemben vett kifejezés és a természetes értelemben vett kifejezés ellentétévé, ezért különböztette meg a szónak a „közbeszédbeli”, „a zagya nyelvhasználatból eredő”, „metaforikus” előfor-

²⁶ JAÖM III. Bp. 1958. 227–228; 248.

²⁷ B. CROCE: Esztétika. 10.

²⁸ B. CROCE: i. m. 97–98.

²⁹ József Attila Válogatott Levelezése. (A továbbiakban: JAVL) Bp. 1976. 140 József Attila – József Jolánnak. (Budapest, 1928. júl. ?) 177–178. A levél keletkezését más időpontra teszem. L. erről lentebb.

dulásait a tulajdonképpeni, a szellemi megnyilvánulásokra érvényes „kifejezés”-fogalomtól. József Attilának viszont nem volt szüksége a művészet területéről kizárt intuíció rokonszávára, s ezért konkretizálódott nála a szellemi és fizikai tény különbsége ihlet és kifejezés különbségévé, ezért nem fogadta el a crocei különbségtételt a fogalom kétféle használati köre között. Éppen, mivel annyi tényre lehet alkalmazni, ahányféleké az Esztétikában Croce hozott példát, találta alkalmatlannak, méltatlannak a művészet specifikumának, külön lényegének jelölésére.

Ami tehát egyik oldalról Crocéval folytatott polémiajának látszott és részben az is volt, az a másik oldalról, mélyebb szinten Croce követésének bizonyult. A Crocéval vitatkozó gondolatok szétválaszt-hatatlannul összeszövődtek az őt követő gondolatokkal s így nem beszélhetünk arról, hogy József Attila netán meghaladta volna itt az intuicionista esztétikát.

Nagyjából ugyanerre az eredményre jutottunk volna akkor is, ha „a művészetet a tetszéssel összezavaró” álláspontok elleni polémiaját (A „művészetnek . . .) a szépséghez sincs köze . . .”³⁰ vetjük össze Crocéna a tetszéstől – az ő szavát használva: gyönyörűségről vagy gyönyörködésről – és a szépségről leírt gondolataival.³¹ A tetszést mindketten kizárták a szűkebb értelemben vett művészet területéről, Croce azonban a „szépség” fogalmát megmentette az esztétika számára, míg József Attila a „tetszés”-sel együtt száműzte azt a művészet birodalmából.³² Sőt, a tudományt, amelyet művelni kívánt, ilyen megfontolásból különböztette meg az esztétikától, a „tetszetan”-tól, és nevezte el „művészetbölcselet”-nek. Meg kell azonban jegyeznünk, a különbség ellenére, amely e kérdésben kettejük között fönáll, hogy a költő „tetszés” és „szépség” elleni polémiajának éle nem az intuícós esztétika ellen irányult.

Nincs több terünk arra, hogy József Attila Crocéval vitatkozó egyéb fejtegetéseit hasonló részletességel elemzésnek vessük alá, de aki veszi magának a fáradságot és összehasonlígtatja kettejük szövegeit, az még jó néhány félreértést, átértelmezést vagy a vitázó gesztusok mögött meghúzódó gondolatpárhuzamot fölfedezhet. A tények tehát nem igazolják József Attila és Croce viszonyának a „vita” és a „meghaladás” koncepciójára alapozott magyarázatát, de egy „tanítvány” viselkedéséről alkotott képünkbe sem illenek bele a felsorolt magatartásjegyek. Lássuk hát a költő és a filozófus szellemi kapcsolatának azt a képletét, amely a minden intellektuális kontaktusra jellemző állandó jegyek mellett épp ezekből a változó elemekből, sajátos viselkedésmódokból áll össze!

Az intuíció, a kifejezés, a tetszés elleni polémiajában mint fentebb láttuk, József Attilát az a cél vezette, hogy a művészi tevékenységet minden más tevékenységtől, a műalkotást minden más tárgytól kategorikusan megkülönböztesse, a művészetet külön lényegként, önálló szellemiségként foghassa föl. Ezt a törekvést tekintjük József Attila minden művészetbölcseleti fejtegetése közös alapjának, annak a *gondolati előföltevésnek*, amely őt a művészetéről való elmélkedésre indította.³³ Hitt abban, hogy létezik egy megismerési mód, szellemi tevékenység, amely csak a művészek sajátja, s ezt a szellemiséget az Ady-víziótól kezdve „ihlet”-nek nevezte.

Ehhez az előföltevéshez nem valamiféle spekuláció útján jutott. Hogy milyen mélyen gyökerezett személyiségébe, hogy költői egzisztenciáját milyen közelről érintő kérdés volt ez számára, az ihlet tana egyik legfontosabb – eddig nem említett – különbségtételének, az ihlet és spekuláció elhatárolásának rövid elemzésével értékelhetjük legjobban. „A költemény nem is spekuláció, hiszen az értekezéssel ellentétben ragaszkodik az alakjához.”³⁴ – olvassuk az Ady-vízióban a hűvös, higgadt megállapítást és

³⁰ JÓZSEF Attila: Ady-vízió. JAÖM III. Bp. 1958. 23.

³¹ B. CROCE: Esztétika. – Az esztétikai hédonizmusz bírálata. 84–88.

³² Vö.: JÓZSEF Attila: Irodalom és szocializmus. JAÖM III. Bp. 1958. 80–81.

³³ Amit itt gondolati előföltevésnek nevezek, a József Attila-kutatás „József Attila esztétikájának középponti gondolataként” ismerte fel: „meglelni és meghatározni a művészetnek specifikumát, sajátos minőségét, azt, ami minden más emberi tevékenységtől elhatárolja és megkülönbözteti.” – GYERTYÁN Ervin: Költőnk és kora. Bp. 1963. 203.

³⁴ JÓZSEF Attila: Ady-vízió. JAÖM III. Bp. 1958. 23.

csak Vágó Márta emlékezéséből értesülünk róla, milyen heves kávéházi vitákat folytatott körülötte József Attila 1928 tavaszán barátaival, Kecskeméti Pállal és Györggyel:

„Most Attila azt kezdte erősíteni – olvassuk például egyik beszélgetésükről –, hogy a költői kép is fejlesztheti, élesítheti a rációt. – Lehet, tudományos népszerűsítés is – bólintott leereszkedő jóindulattal Gyuri. – Az is lehet hasznos. – De veszélyes is – mondta Pali. Attila dühbe gurult . . . Először is a költői kép nem népszerűsítés – mondta határozottan. – Sokkal több annál. És mért volna veszélyes? Amit én csinálók? (Vágó M. kiemelése – TGY). Attól függ, mit emelek ki, mit ugrok át, milyen irányban, mire mutatok rá, milyen szándék van az . . . összevillantás mögött. És nemcsak villant, hanem rögzít is! – tette hozzá most már ragyogva és fennhéjázóan. Még hozzá lényegeset és új lényegeset (Vágó M. kiemelése – TGY) fejez ki!” Kecskeméti Pál válasza Vágó Márta emlékezésében előbb hangzik el, de voltaképpen József Attila imént idézett mondataira vonatkozik: „Pali szerint a *költői intuíciónak* az a fajtája, melyet Attila 'üz', nem hasonlítható az intencionált és egy bizonyos területre határolt . . . *tudományos lényegszemlélethez*. Attila, a meglepő gondolatátráshatások és sűrítések akkor még kezdő mestere most már hevesen tiltakozott. – Lehet – mondta Pali –, hogy *új, lényeges összefüggéseket* villantasz fel, de az más. Ne keverj össze dolgokat.”³⁵

Az idézet tanúsága szerint ezekben a vitákban a Kecskeméti testvérek a tudományos, filozófiai megismerés „magaslatáról” néztek le a művészi tevékenységre, s azt tudománypótléknak tekintették, a népszerűsítés szerepét osztották ki rá. Velük szemben a fiatal költő szenvedélyesen védelmezte mesterségének rangját és a tudományos megismeréstől való függetlenségét. Vágó Márta kitűnően érzékelteti, hogy ezek a kávéházi szópárbajok nem steril, öncélú szócséplések voltak, a költő részéről téjtűk volt: azt a hivatást vette védelmébe, amelynek műveléséhez nagy hajlamot és tehetséget érzett. „Szakmai” önbizalmát óvta, amikor az általa folytatott tevékenységnek a bölcselettel egyenlő értéket tulajdonított. Álláspontját ezekben a disputákban a következő szavakkal foglalhatjuk össze: *A művészet a tudománytól független, azzal egyenrangú megismerési mód*. Azaz: a költő, a maga területén, a szemlélet útján éppoly *új és lényeges* összefüggések felismeréséig juthat el, amilyenekhez a fogalmi gondolkodás, a spekuláció útján a tudós és a filozófus.

Ez a gondolat, mint a költői személyiség legbensőbb problémáira adott válasz, mint az önértékelés, a feladatvállalás dilemmáit eldöntő állásfoglalás, csirájában már az egyéni szellemi fejlődés igen korai szakaszában, a Galamb Ödönhöz 1923-ban írott híres levélben megfogalmazódott: „Én most már nem is költőnek tartom magamat, hanem tanítónak. Mert nagyon furcsa gondolatba akadtam: a művészet: tudomány. S abban különbözik a tudománynak mondott tudománytól, hogy nem jár fáradtsággal, *nem magyaráz, hanem elhitel!* (A költő kiemelése – TGY) Tehát csak a módszerekben van különbség, a lényege mindkettőnek ugyanaz.”³⁶ A szöveg megenged egy olyan értelmezést, amely szerint a művészet és a tudomány között vont analógia, a közös lényeg hangsúlyozása nem a tudomány és a művészet határainak elmosását szolgálja, hanem azt hivatott bizonyítani, hogy a művészet *egyenrangú* a tudománnyal, míg a „csak a módszerekben” meglévő különbség hangsúlyozásával, a magyarázat és az elhitétetés szembeállításával a fiatal költő – nagyon kezdetlegesen ugyan – a művészetnek a tudománnyal szembeni *önállóságát* próbálta meghatározni. Bárhogyan is értelmezzük azonban az idézett sorokat, kétségtelen, hogy a művészetet a tudománnyal összemérve József Attila saját hivatásának emancipálását kívánta elérni. A tanító szerepét vállalva olyanfajta költői feladatot jelölt ki a maga számára, amelyet megoldva teljesítménye nem bizonyul alacsonyabb rendűnek a tudósénál, a bölcselőnél.

A művészet és a spekuláció Ady-vízióból idézett elhatárolása tehát nem volt más, mint az alkotó munkája során felmerült kérdésekre a legáltalánosabb szinten kiküzdött válasz. A példa tanulságát oly módon általánosíthatjuk, hogy József Attila művészetbölcséleti értekezéseiben ilyen válaszok rendszerével akarta költői és kritikusai gyakorlatát filozófiailag megalapozni. Ezt a teoretikus be-

³⁵ VÁGÓ Márta: József Attila. Bp. 1975. 67.; 65.

³⁶ JAVL. Bp. 1976. 38 József Attila – Galamb Ödönnek. Budapest 1923. dec. 8. 44.

állítottságot, amelynek legfőbb tárgyi következményét, elméleti írásainak „ars poetica-szerűségét” a József Attila-kutatók felismerték és kellően hangsúlyozták,³⁷ a költő saját szavaival jellemezhetjük a legtömörebben: „Költő vagyok, mifene más – mondhatnám. Fejtegetéseim sarkcsillaga így a költészet, e körül fordul módjával gondolatom. A szükséges elemzések is könnyebben esnek költeményen, különösen ami az értelem meg az ihlet viszonyát illeti.”³⁸

Mint a műhelymunka során folytatott töprengésekből kinőtt, „alanyi” esztétika megalkotója, az idegen gondolatrendszerekhez is *szubjektív* módon viszonyult. Az olyan esztétikai tanítások iránt volt *fogékony*, amelyek igazolták gondolati előföltévesét, majd pedig, amelyek jó alapanyagul szolgáltak ennek a művészetbölcséleti álláspontnak a megfogalmazására, megvédésére. Ilyen tanítás volt Croce esztétikája, mint erre maga a költő hívta föl a figyelmet József Jolánhoz írott levelében: „Ajánlom, hogy foglalkozz bővebben emez érdekes és korszakot alkotó felfedezéssel . . . jegyezte meg nővérenek saját nézetei ismertetése közben, majd levelét így fejezte be – Ehhez azonban *elolvasandó: Benedetto Croce: Esztétika és az Esztétika története.*”³⁹

Az idézett levélrészlet, bár az intuicionista esztétika tanulmányozásának kezdeti szakaszában keletkezett, József Attila Crocéhoz való viszonyát egészében találóan jellemzi. Művészetbölcséletének megértéséhez és méltányolásához valóban „elolvasandó” Croce esztétikája, mégpedig azért és annyi-ban, mert és amennyiben igazolta gondolati előföltévesét, sok és fontos alapanyagot: fogalmakat, érveket, módszereket, szempontokat szolgáltatott „a művészet: önálló szellemiség” elvének kifejtéséhez. Az intuíció tanának e sok, József Attila számára megfelelő mozzanata közül csak egynek, az egyik leglényegesebbnek a hozzájárulását vizsgáljuk meg részletesebben az ihlet tanának kiépítéséhez.

A fentebbi elemzések után nem szorul igazolásra, hogy szubjektíve milyen jelentős helyet foglalt el József Attila gondolatvilágában a művészi tevékenység tudománnyal való egyenrangúságának és függetlenségének bizonyítása, és végül objektíve az ihlet tanában milyen fontos szerepe volt a művészet és a spekuláció elhatárolásának. A pályakezdőnek a Galamb Ödön-levélből idézett, kicsit után fogalmazott töprengéseitől a művészetbölcséleti értekezések „A művészet nem . . . spekuláció . . .” tételének le- szögezéséig és e tétel tartalmának érett, eredeti kifejtéséig azonban a szellemi gazdagodás, az intellektuális fejlődés meredek útja vezetett.

Ahhoz, hogy ezt az utat megtehesse, a költőnek kapaszkodóra, támasztéokra és korlátra volt szüksége: egy *teóriára*, amely a fogalmi megismeréstől megkülönböztet egy másik, alogikus megismerési módot, a művészetet az előbbtől elszakítja és az utóbbihoz sorolja; s egy *fogalmi apparátusra* és *módszertanra*, amely lehetővé teszi e teória kidolgozását. Ezt a teóriát, fogalmi apparátust és módszertant Croce Esztétikájának már első mondatai megérték számára: „Az emberi megismerésnek két alakja van: intuitív (meglátó) és logikai megismerés; megismerés a képzelet vagy az értelem útján; *az egyéninek vagy az egyetemesnek* . . . megismerése; egy szóval vagy képzetalkotó, vagy fogalomalkotó megismerés.”⁴⁰ József Attilának nem kellett sokat lapoznia, hogy megtudja: a kettő közül Croce szerint melyik jellemző a művészi tevékenységre. A nyitó mondatokba foglalt ígéretet a könyv, Az esztétika történetével bezárólag, teljeseb be is váltotta. Ami például a kiadvány ez utóbbi, terjedelmesebb részét illeti, az nem volt más, mint küzdelem az esztétika történetének minden olyan szerzője, rendszere, tendenciája ellen, amelyek a művészetet valamilyen módon összefüggésbe hozták a fogalommal.

Az ihlet tana tehát ezen a fontos ponton az intuíció tanában gyökerezik. De nemcsak itt. Már a „kifejezés” fogalmához való József Attila-i és crocei viszony összehasonlítása során kimutattuk, hogy a költő a fizikai és szellemi tény közötti különbségtelt Croce nyomán vezette művészetbölcséleti

³⁷ Vö. GYERTYÁN Ervin: *Költőnk és kora*. Bp. 1963.: FORGÁCS László: *József Attila esztétikája*. Bp. 1965.

³⁸ JÓZSEF Attila: *Esztétikai töredékek*. JAÖM III. Bp. 1958. 226–227.

³⁹ JAVL. Bp. 1976. 140 József Attila – József Jolánnak. 178.

⁴⁰ B. CROCE: *Esztétika*. 3.

töprengéseibe. Ez a különbségtétel az olasz gondolkodónál a művészi és gyakorlati tevékenység szétválasztását, a művészet morális, „hedonisztikus”, politikai megítélése létjogosultságának tagadását szolgálta. Nincs terünk a bizonyításra, ezért itt csak utalunk arra, hogy ez az elhatárolás és a belőle következő tagadások a költőnek ugyancsak régi, nyugtalanító problémáira, dilemmáira jelentettek többé vagy kevésbé megnyugtató megoldást, s így vagy úgy, beépültek az ihlet tanába.

Végeredményben József Attila az ihlet tanát azokkal a – ha szabad ezt a kifejezést használni – tudósi gesztusokkal teremtette meg, amelyekkel az olasz bölcs „a művészet: tiszta intuíció” tanát: a művészi szféra többoldalú elhatárolásával, az elhatárolt szféra emancipálásával és névadással, majd az így ihletnek keresztelt önálló, egyenrangú szellemiség és az egyéb szférák összefüggéseinek megkeresésével.

Az ihlet tana tehát nem egy, hanem több lényeges ponton kötődik az intuíció tanához, azaz az előbbi egészében benne gyökerezik az utóbbiban. Így hát, némi túlzással azt mondhatjuk, hogy József Attilának költői és gondolkodói fejlődése során a húszas évek végén szinte *szükségszerűen* találkoznia kellett Croce esztétikájával.

Ez a találkozás azonban nem tette József Attilát Croce tanítványává. Egy bizonyos ponton túl az intuíció tana nem segítette, hanem gátolta „a művészet: önálló szellemiség” elvének kifejtését. Gondolati előföltévesztését a költő ezeken a pontokon Crocéval szemben is érvényesítette. Végző soron ebből származott a „kifejezés” és a „szépség” fogalmával kapcsolatos nézeteltérésük: több volt az pusztán terminológiai vitánál. József Attila mindkét esetben egy lépéssel tovább ment az olasz gondolkodónál azon az úton, amelyet ő mutatott neki: radikálisabban, teljesebben végrehajtotta a művészi szféra elhatárolását a művész empirikus én-jétől és az ún. „hedonisztikus kíséret”-től, mint maga a mester. Nem akarunk elébe vágni a később kifejtendőknél, itt csupán utalunk arra, hogy az „intuíció” fogalma is csak bizonyos mértékig elégíthette ki József Attila művészetközponturn esztétikai programját. Ez a körülmény magyarázza (de persze nem menti) azt a fejtegetést, amelyben – mint láttuk – a költő mindenáron logikai hibát akart találni „a művészet: intuíció” tételében.

Az elmondottak alapján válnak érthetővé és a József Attila–Croce viszony képletébe beépíthetővé azok a magatartásjegyek, amelyekre a „vita”, „meghaladás” és „követés” koncepcióinak bírálata során részletesen kitértünk. A költő Croce esztétikájából csak azt emelte ki, amire „a művészet: önálló szellemiség” elvének kifejtése és bizonyítása érdekében szüksége volt, ami viszont nem szolgálta ezt a célt, az nem is került látószögébe, vagy ha igen, akkor a hanyagságig menő nagyvonalúsággal, „rövid úton” megszabadult tőle. Továbbmenve: Crocénak azokhoz a gondolataihoz, amelyekre szüksége volt, az önkényességbe is átcsapó szabadsággal nyúlt, akár az átértelmezés árán is felhasználhatóvá tette azokat a maga számára, magához idomította őket, sem a gondolatok kölcsönvételében, sem a vitában nem törekedve szakszerűsége. Szóval Croce esztétikájához, amelyet érdeklődésével „tüntetett ki”, a zseniális autodidakta módszerességet és pedantériát egyaránt nélkülöző szubjektívizmusával viszonyult.

Ha figyelmesen újraolvassuk az idézett levélrészletet, láthatjuk, hogy a költő a Crocéhoz való viszonyának ezt az „önző” és „hálátlan” oldalát is tudatosította: „Ajánlom, hogy foglalkozz bővebben emez érdekes és *korszakot alkotó* felfedezéssel... Ehhez azonban elolvasandó: Benedetto Croce: Esztétika és az Esztétika története.” Azaz József Attila a „korszakot alkotó” felfedezéseket *magának* tulajdonította, Croce csupán e felfedezései jobb megértéséhez, méltányolásához szükséges *kontextust* volt hivatva biztosítani. Tehát a költő találkozott az olasz esztéta tanításaival, de sem követőjük nem lett, sem nem állított velük szembe kész, tőlük független rendszert. Az ihlet tana az intuíció tanában *gyökerezett, de el is ágazott* belőle. Ez az a séma, amely megnyitja előttünk az utat, ha a két tan, a két gondolkodó közötti viszonyt konkrét, történeti szinten le akarjuk írni. A továbbiakban azt a folyamatot követjük végig, amelynek során az „intuíció” tövéről kihajtott és leágazott az „ihlet”.

Mikor ismerkedett meg József Attila Croce esztétikájával? Bizonyos adatok arra utalnak, hogy első találkozásukat a bécsi időszakra tehetjük. Az „intuíció” szót, a crocei esztétika alapfogalmát például – tudomásunk szerint először – egyik 1926-ban keletkezett levelében írta le: „Ez onnan ered, hogy az ember *intuíciója* ezt a kapcsolatot szintétikusan képes fölfogni, míg az ész, a logika előbb analizáló

munkát kell végezzen.” Ennek a levélnek egy másik részletét felfoghatjuk úgy, mint Croce, műfajelméletet, poétikát, retorikát szélsőségesen tagadó, illetve pedagógiai eszközzé lefokozó álláspontjának visszhangját:

„Nekem semmi közöm a szabályokhoz, annál is inkább, mert a szabály arra való, hogy könnyebben megtanulja az ember az illető dolgot, és nem arra, hogy a fejlődést megakadályozza. Előbb jön József Attila, aki verset ír, aztán jön a tanár, aki a tanítás megkönnyítése végett megállapítja, hogy a József Attila-versnek a szabályai pedig ezek és ezek. Azután jön másvalaki költő és a periódus megismétlődik. De akkor a verstani szabályok kibővülnek a József Attila-vers szabályaival, ahogy a zene szabályai kibővülnek Wagner után a wagneri zene szabályaival. Szabályokat csak meglévő valamikről alkothatunk, tehát csakis arra vonatkozhatnak, amiről megalkották őket . . . a szabályok csupán külsőségekből szublimálódnak, annál is inkább, mert a költészet, a versszerűség olyan finom és misztikus valami, hogy mással . . . mint önmagával ki nem fejezhető.”⁴¹

Érdemes ezeket a sorokat összevetnünk az olasz bölcselelő Esztétikájának – például – az alábbi részletével: „A művészi és irodalmi fajok elméletéből származnak azon hibás megítélések és bírálatok, melyek szerint egy műalkotás előtt ahelyett, hogy azt határoznák meg, hogy kifejező-e és mit fejez ki, ha beszél, . . . azt kérdezik: megfelel-e az epikai költemény vagy a tragédia törvényeinek . . . ? A művészek, bár szóval és tettetett engedelmisséggel úgy mutatták, mintha meghajolnának a törvények előtt, a valóságban mindig fittyet hánytak rájuk. Minden valódi műalkotás megsértett egy megállapított fajt, összezúvva így a bírálók eszméit, akik kényszerültek tágitani a fajon, s anélkül hogy megakadályozhatták volna, hogy még az így kitágított fajok is alkalmasaknak tűnjenek föl új műalkotások befogadására, mire, mint természetes, új skandalumok, új zavarodások és új tágitások következtek.”⁴²

Feltételezésünket egyéb adalékokkal is alátámaszthatnánk. Az intuíción tanával való igazi megismerkedés, Croce esztétikájának elmélyült tanulmányozása azonban valószínűleg későbbi időpontban történt. Croce nevét József Attila egyik, Jolán nővérének Ausztriába küldött, Makai Ödönnel közösen írt levelében említette először:

„Már most lehet, hogy csupán tejszínhabon és rózsaszagon élő elmém érzi hiánynak a fentebb elmondottakat, ugyanazon elme, mely Benedetto Croce esztétikáját azért tartja blődnek, mert Benedetto Croce a „kifejezést” és az „alakot” egyugyanazon dolognak nevezi, és nem veszi észre a különbséget közöttük, azt hogy míg az előbbi a szubjektumnak úgyszólván a térbe kihelyezett része, a másik, az utóbbi pedig a szubjektumon belüli objektum, azaz az objektum maga a funkcionáló alany előtt is. Ajánlom, hogy foglalkozz bővebben emez érdekes és korszakot alkotó felfedezéssel, valamint azzal, hogy egy művészi tény, pl. egy vers, minden egyéb nem művészi alaktól miben különbözik, mi benne a kategorikus különbség. Hogy bár egy szó és egy epigramma szintén intuíción, tehát valódi képzet, mégis miért művészet az epigramma, miért művészet egy kis novella, és miért nem az egy napihír. Ehhez azonban elolvasandó: Benedetto Croce Esztétika és az Esztétika története.”⁴³

A Kritikai kiadás III. kötete szerint az idézett sorok „valószínűleg 1926-ban” íródtak,⁴⁴ a József Attila Válogatott levelezése kötet jegyzete 1928 júliusára datálta azokat.⁴⁵ A levél keletének hozzávetőlegesen pontos megállapítása fontos számunkra, mert nagyjából jelzi azt az időpontot, amelytől kezdve számolnunk kell Croce esztétikájának a József Attila gondolkodására gyakorolt intenzív befolyásával. Ezt a dátumot egy önmagában érdektelen, de perdöntő adalék segítségével a két fentebb megjelölt időpont közé, 1927 őszére helyezzük.

⁴¹ JAVL. Bp. 1976. 90 József Attila – József Jolánnak. (Bécs, 1926. jún. ?) 103., 106.

⁴² B. CROCE: Esztétika. 38–39.

⁴³ JAVL Bp. 1976. 140 József Attila – József Jolánnak. 178.

⁴⁴ JAÖM III. 1958. 447–448.

⁴⁵ JAVL Bp. 1976. 140 József Attila – József Jolánnak (Budapest, 1928. júl. ?) 177. – 140. jegyzet. 441.

József Attila franciaországi tartózkodása vége felé *szakállt növesztett*. A Riviéráról írott utolsó (francia nyelvű verses) levelének tanúsága szerint a hazautazását közvetlenül megelőző napokban (1927. július 29. táján) szakálla még megvolt. Jolánt öccse szakállviselete bizonyára ingerelte, s ez jó alkalom volt a költőnek nővére játékos bosszantására: „Mi az ok, amely arra késztet, hogy megtiltsd, / hogy megtartsam szakállam, melyre senki sem haragszik, / csak te: te már *előre* foglalkozol vele /, bár a skótok hordhatják szoknyáikat.”⁴⁶ 1927. október 12-én Juhász Gyulának küldött képes levelezőlapján,⁴⁷ azonban már múlt időben emlékezett meg szakálláról: „már nekem is *volt szakállam!*” „Dr. Révész Sándor Békéscsabáról”, a József Attila dicsekvéséhez fűzött soraiban ugyanerről „árulkodott”: „El kell árulnom Attilát, *szakállá hiányzik* ugyan már, de bajusza kezd magyarosan kunkorodni.”

Az idézett „Croce-levelet” a költő már Budapestről írta, de akkor, amikor még megvolt a szakállja. Ezt bizonyítják a levélnek Jolánnal tréfálkozó, a Riviéráról küldött verses levele hangnemét idéző első sorai: „Lucie, enyhén hülye leveled után rám vár a feladat, hogy értelmes módon megindítsam a korrespondenciát, ami úgy látszik, úgyis a szakállt illeti és nem a kontyot, habár kontyról szólván legfeljebb orvosi rendelethez horják ma már, míg *szakállam* tisztán esztétikai érzékem és elgondolásaim alapján úgy *virágzik*, mint a boros ember orra.”⁴⁸ Tehát a Croce Esztétikájának olvasásáról beszámoló sorok csak 1927. július 29. után és 1927. október 12. előtt, a költőnek külföldről való hazatérését követő nyár végi, őszi hónapokban íródhattak.

József Attila művészetbölcselete nem jött volna létre az *Irodalom és szocializmus*ban és az *Esztétikai töredékekben* olvasható formájában anélkül – amiről az idézett levélben a költő beszámolt –, hogy az intuíció tanát elmélyülten tanulmányozta volna. Ha viszont nem fordította volna gondolati előföltévesét Croceval szembe úgy, ahogy ezt a levélben megtette, akkor (legalábbis ebben az időpontban) nem lett volna több, mint Croce egyik tanítványa. Az idézett levél e két mozzanat összekapcsolódásának dokumentuma, annak bizonyítéka, hogy 1927 nyár végén a költő *találkozott és összeütközött* az intuíció tanával, tehát keletkezésének időpontja egyben a József Attila-féle *esztétika születésének kezdetét* jelzi. Mindez nem jelenti azt, hogy korábban nem voltak esztétikai jellegű elgondolásai, sőt, hogy nem volt évekre visszamenő előtörténete annak, ami 1927 nyár végétől kezdve az Ady-vízió megjelenésig, 1929 nyár végéig teljesedett ki, hanem azt jelenti, hogy ez a kerek két év volt József Attila esztétikája kialakulásának utolsó stádiuma. A „szálak” – hogy a költő egyik kedvenc képével éljünk –, ekkor futottak össze és rendeződtek a gondolatok „szövedékévé”. Behatóan csak a folyamat kezdetét és végét, a két „pillért” tudjuk tanulmányozni, a „híd ívét”, a költő által megtett gondolati utat nekünk magunknak kell megrajzolnunk, mert e fejlődési folyamatról kevés közvetlen adat: néhány vázlat és emlékezés áll csupán rendelkezésünkre.

Az intellektuális fejlődéssel egyidejűleg a költő szellemi karaktere, gondolkodói alkata is lényegesen módosult. A gondolati tartalmak megérlelődése a Croce-levelel az Ady-vízióba történt átvándorlásuk során ment végbe. Az egyetlen partnerhez szóló, töprengő, *levélíró* fiatalemberből a szóban forgó két év alatt, esztétikájának kialakulásával párhuzamosan, kifejlődött a közösséghez forduló, érvelő, mondánivalóival a nyilvánosság elé álló *értekező* fiatal férfi alakja és magatartása.

A szellemi érlelődés és a gondolkodói felnötté válás végigkövetése érdekében először a József Attila-i esztétika születésének kezdetét kell rekonstruálnunk, mintegy „tetten kell érnünk” a gondolati előföltéves és az intuíció tana *szembesítésének* pillanatát. Eddigi fejtegetéseink alapján világosan

⁴⁶JAVL Bp. 1976. 131 József Attila – József Jolánnak. Cagnes sur mer, 1927. július 29. 170. – fordítása: 131. jegyzet 437–438.

⁴⁷JAVL Bp. 1976. 132 József Attila – Juhász Gyulának. (Budapest, 1927. okt. 12.) 171. – 132. jegyzet. 438–439.

⁴⁸JAVL Bp. 1976. 140. József Attila – József Jolánnak. (Budapest, 1927. júl. 29. és okt. 12. között.) 177.

felismerhető a szövegben a költő *gondolati előföltevése*: annak keresése, „*hogyan egy művészi tény, pl. egy vers, minden egyéb nem művészi alaktól miben különbözik, mi benne a kategorikus különbség*”. Ha a Galamb Ödön-levélből vett idézettel összehasonlítjuk ezt a részletet, az is láthatóvá válik, hogy a gondolati előföltevés itt, a Croce-levéliben kapta meg végleges, *érett formáját*, itt emelte először a költő kritériummá, itt állította az esztétikai eszmélkedése középpontjába a „művészi”-t.

A következő félmondat: „... egy szó és egy epigramma szintén intuíció, tehát valódi képzet”, képviseli a szembesítés második alkotóelemét, az „*intuáció tanát*”. Képviseli, mert ezt a tíz szót a költő nem írhatta volna le anélkül, hogy ne tanulmányozta volna Croce esztétikáját és ne értett volna egyet többé vagy kevésbé azokkal a gondolatokkal, amelyeket Croce a művészet intuitív természetéről kifejtett. A félmondat rendkívüli jelentőségét József Attila esztétikájának megértése szempontjából az adja, hogy noha a költő az intuáció tanát teljesen sohasem vetette el, azoknak a gondolatoknak nagy részét, amelyeket az olasz gondolkodó a művészet intuitív természetéről kifejtett, sohasem adta föl, mégis ezen az egyetlen helyen ismerte el, hogy az epigramma, tehát a *költészet, tehát a művészet: intuáció*.

A mondatnak első feléhez „bár... mégis” szerkezettel kapcsolódó második része tartalmazza az előbbi két mozzanatot, a gondolati előföltevés és a „művészet: intuáció” tétel *szembesítését*: „... miért nem művészet maga a csupasz szó, és miért művészet az epigramma...”. Vizsgáljuk meg közelebbről ezt a szembesítést és bontsuk ki belőle az implicite bennrejlő eredményt, József Attila *művészetbölcseletének* időben is, rangban is *első tételét!* Mivel a második mozzanatban a szó is és az epigramma is intuációként lett meghatározva, ezért a harmadik mozzanat – behelyettesítéssel – így is fölírható: „... miért nem művészet az egyik intuáció, és miért művészet a másik intuáció...”. A kérdésben az az állítás rejlik, hogy „... van nem művészi, azaz 'csupasz' intuáció és van művészi intuáció...”. Vagy, a költő fentebb idézett szavaival: az intuáció lehet „művészi tény” és lehet „nem művészi alak”. Őt természetesen csak a „*művészi intuáció*”, a szembesítés eredménye érdekelte, amit tétel formájában így írhatunk föl: „*A művészet: művészi intuáció*”, azaz a művészet intuitív természetű, de azon belül egy sajátos fajt alkot. A „művészi intuáció” tehát, az a fogalom, amely a költőnek az intuáció tanával való egyidejű találkozása és összeütközése eredményeként született meg, József Attila művészetbölcseletének *alapfogalma*.

Az alapfogalom úgy jött létre, hogy a költő a művészetre jellemző megismerési mód keresése során eljutott az intuációhoz, majd ettől *tovább lépett* egy szűkebb körbe, a művészi intuációig. Ez a továbblépés döntő mozzanat, minden további haladás kezdete volt. „Elihez azonban”, – hogy e lépés természetét felismerjük, súlyát felmérjük – (maga a költő figyelmeztetett rá levélben) „elolvasandó Benedetto Croce: *Esztétika és az Esztétika története*”. Mindenekelőtt és fölött a könyvnek a II., *Intuáció és művészet* című fejezete olvasandó el.

A fejezet a „művészi tény” és az „intuitív megismerés” crocei azonosításával szembenálló, „... a filozófusoktól is széltében hangoztatott szempont” ismertetésével kezdődik, „mely a művészetet úgy fogja fel, mint egy egészen sajátos milyenség intuációját. Engedjük meg (mondják), hogy a művészet intuáció; de az intuáció nem mindig művészet: a művészi intuáció egy egészen külön faj, mely *teljesen* (Croce kiemelése – TGY) különböző az intuációtól általában.”⁴⁹ Croce gyakran szolgáltatta maga ellen érveket, gyakran ad a saját nézeteinek ellentmondó ötleteket az Esztétikában úgy, hogy elfogadhatatlan, vitandó nézetekként ismerteti azokat. Itt éppen ez az eset következett be. A költő, Croceval szemben, mint láttuk, „a filozófusoktól is széltében hangoztatott szemponttal” értett egyet, s az *idézett* levélrészletben annak a gondolatnak az ekvivalensét fogalmazta meg, „*hogyan a művészet intuáció; de az intuáció nem mindig művészet*”, azaz „egy szó és egy epigramma szintén intuáció” de a „csupasz szó” „nem művészet”, „az epigramma” pedig „művészet”.

Croce álláspontja ebben a kérdésben az, hogy „... nem engedhetjük meg, hogy a művészinnek nevezni szokott intuáció különbözzék a közönségestől, mint *intenzív* intuáció... a kettő között a

⁴⁹ B. CROCE: *Esztétika*. 14.

különbség nem intenzív, hanem *extenzív*". Aztán „*mennyiségének*” nevezi a különbséget, amely „mint ilyen *közömbös* a bölcselőre nézve, mely *scientia qualitatum*”.⁵⁰ Ezért aztán Croce kétségbe vonja a kétfajta intuíció megkülönböztetésére tett kísérletek létjogosultságát, eleve lemond a különbség kereséséről: „Hogy azután miben különbözik, miben áll az a *teljesen*, azt senki sem tudta soha megjelölni.”⁵¹

József Attila ezzel szemben azzal a gondolattal értett egyet, hogy „a művészi intuíció egy egészen külön faj”, mely „teljesen”, „intenzíven”, „minőségileg”, az ő levélbeli szavával: „*kategorikusan*” „különböző az intuíciónál általában”, ezért arra vállalkozott, hogy majd ő megjelöli, „miben különbözik”, s nővérét is arra bízta levélben, hogy keresse, „miben áll az a *teljesen*”. Ezzel adott az ütközési pont József Attila előföltevése és az intuíció tana között, s csak engednünk kell magunkat Croce mondataitól vezetni, úgy, hogy az általa leírtaknak az ellentétét gondoljuk, és megkapjuk a József Attila-i álláspontot, kibontakozik előttünk gondolkodásmódjuk különbsége a *művészi szubjektívitás, a műalkotás és a művészetről szóló tudomány tárgykörének* kérdéseiben.

Croce álláspontja a művészi szubjektum vonatkozásában azzal a következménnyel jár, hogy eltűnik a művész és a közönséges ember *tehetsége* közötti minőségi különbség: „Akinek bizonyos, gazdag lelkiállapotok teljes kifejezésére *nagyobb* rátermettsége, *gyakoribb* dispoziója van, mint másoknak, azt nevezzük a közbeszédben *művésznek*.”⁵² A tehetség kérdéséről József Attila levélében nem esett szó, de a kettejük közötti általános nézetkülönbség ismeretében feltételezhetjük, hogy az Ady-vízióban őt (többek között szubjektív indítékokból is) annyira foglalkoztató *zsenialitást* („... ebben a zsenialitás és ily értelemben Ady zseni”⁵³) már két évvel korábban is Crocétól eltérően, nem a „*nagyobb rátermettség*” és a „*gyakoribb dispozició*” alapján, hanem minőségi különbségként határozta meg.

Annál is inkább így lehet ez, mert a művészi tevékenység eredményének, a műalkotásnak és a közönséges intuíciónak viszonyáról ellentétesen gondolkodtak. „Egy epigramma a művészethez tartozik; miért nem tartozik oda egy egyszerű szó? Egy elbeszélés odatartozik; miért nem egy napihír megírása?” – kérdezte Esztétikájában Croce.⁵⁴ A kérdést, mint láttuk, József Attila levélében majdnem szó szerint átvette, de amilyen hasonló volt a kérdésfeltevésük, oly ellentétes értelmű választ adtak rá. „Némely összetett és súlyos kifejezések egységbe forrasztását hívjuk műalkotásoknak. A művészieknek mondott kifejezések és intuíciók *határai* a közönségesen nem művésziakkal szemben *tapasztalatiak*; meghatározni *pontosan lehetetlen*.”⁵⁵ – volt Croce válasza, József Attila ellenben, felhasználva az olasz esztétának a kifejezések egységbe forrasztásáról szóló fejtegetéseit is,⁵⁶ művészet-bölcséletét többek között a műalkotások *pontos*, „*metafizikai*” meghatározásának szentelte.

Ha úgy gondoljuk, hogy a művész tevékenysége minőségileg nem különbözik a mindennapi ember intuitív megismerésétől, ha a közönséges ember intuícióját csak tapasztalatilag, pontatlanul tudjuk elhatárolni a műalkotásoktól, akkor a különbségek megállapítása kívül esik a művészet filozófiai vizsgálatának területén. „Mint ahogy senki sem csodálja, hogy egy nagy hegységben ugyanazon vegyi elemek az alkotók, mint egy kis kődarabban... – érvel Croce – úgy az intuícióknak sincs egy kicsiny és egy másik nagy tudománya, nincs külön tudománya a közönséges és külön a művészi intuícióknak, hanem van egy, egyetlen egy Esztétika, mely az intuitív vagy kifejező ismeretnek, az esztétikai vagy művészi ténynek tudománya.”⁵⁷ Aki azonban, mint József Attila, a kategorikus különbség keresését tűzte ki célul, annak számára nem maradt más lehetőség, mint hogy az egységes esztétikát két

⁵⁰ B. CROCE: i. m. 15.

⁵¹ B. CROCE: i. m. 14.

⁵² B. CROCE: i. m. 15–16.

⁵³ JAÓM III. 1958. 26.

⁵⁴ B. CROCE: Esztétika. 16.

⁵⁵ B. CROCE: i. m. 16.

⁵⁶ L. József Attila Ady-víziója c. tanulmányomat. It 1980.

⁵⁷ B. CROCE: Esztétika. 16.

tudományterületre ossza: egy tulajdonképpeni és egy másodlagos jelentőségű kérdéseket tárgyaló művészetfilozófiára.

A Croce-levél és az Esztétika II. fejezetének összehasonlítása alapján konkrétan leírható, hogyan lépett tovább József Attila az intuício tanától a művészi intuício tanáig. Croce könyvét nagy egyetértéssel és tapasztalatokkal gazdagodva forgatta, de bizonyos pontokon ellenkezés nőtt föl benne a szerző állításával szemben. Ez az ellenkezés olyankor fokozódott föl egészen a botránkozásig, amikor Croce az intuício példáit sorolta föl: „A hold fényének benyomása, amidőn egy festő megfesti, egy vidék körvonalai, amidőn egy térképrajzoló lerajzolja, egy gyöngéd vagy erős zenei motívum; egy lírai felsóhajtás szavai, vagy akár az, mikor a közönséges életben kiáltunk, parancsolunk, vagy sírunk, egészen jól lehet mind intuitív tény . . .”⁵⁸ Egy lappal később: „Vannak tér és idő nélkül való intuíciónk: az ég színe, az érzelem föltűnése, a fájdalom 'óh' kiáltása, az akarat önkénytelen megnyilvánulása . . .”⁵⁹ Másutt ilyen felsorolásra bukkant: „Intuíciónk: ez a folyó, ez a tó, ez a csermely, ez az eső, ez a pohár víz . . .”⁶⁰

Összehasonlítva a „sírás” vagy „az ég színét” vagy „ezt a csermelyt” valamely műalkotással, a költő különös élességgel ismerte föl az Esztétika II. fejezetében olvasott tételek képtelen voltát. Már a Croce-levélben is tett ilyen – az Esztétikából származó – összehasonlítást „szó és epigramma”, „újsághír és novella” között, de a legtanulságosabb eset talán ennek a szembesítésnek az Irodalom és szocializmusbeli megismétlődése volt. A kiindulópontot itt is az Esztétika egyik felsorolása jelentette:

„. . . a szobának, melyben írok, a tintatartónak és *papírosnak*, mely előttem van, a tollnak, melyet használok, a tárgyaknak, melyeket érintek és saját személyemre, mely ír, tehát van, fölhasználók – mindezeknek percepciói – mind intuíciónk.”⁶¹ József Attila ezt az Esztétika-beli *papírost* hasonlította össze az Irodalom és szocializmusban – a példát majdnem a karikatúráig sarkítva – Dante Isteni Színjátékával, s ezzel mutatta be a II. fejezetben kifejtett Croce-álláspont képtelenségét: „A művészet szemlélet, mondja Croce és ő maga 'beismeri' ugyanott, hogy így tehát nem tudunk minőségbeli különbséget tenni e *papír* meg Dante Isteni Színjátéka között. *Mert valóban, ez is szemlélet, az is*. Hiszen a dolog mindkét esetben közvetlenül adatik.”⁶² A szöveg nagyon hasonlít a Croce-levél idézett részletéhez, csak a példa más, az intuício magyar fordításban szerepel és, ami a legfőbb különbség, az intuitív jelleg itt a végtelékig elbagatellizálódik, az Isteni Színjáték szemléleti jellegének (csak az adatásban, azaz a befogadásban!) elismerése korántsem ér föl „az epigramma: intuício” kitételrel. Így is nyilvánvaló, hogy a levélbeli gondolati motívum jelent meg újra, magasabb szinten, az Irodalom és szocializmusban. A költőt itt is az érdekelte, hogy „bár egy papíros és az Isteni Színjáték szintén intuício, tehát valódi képzet, mégis miért nem művészet az üres papír, és miért művészet a papírra írt Isteni Színjáték?” Végül Croce állítására éppúgy, mint a levélbeli kérdésre azzal válaszolt, hogy a két intuício közötti „kategorikus” különbségre irányította a figyelmet: „csak rá kell pillantanom . . . erre a papírra meg Dante Poklára és már be is láttam, hogy milyen *minőségbeli különbség* van a két forma között”.⁶³

József Attila szemében tehát az, amit Croce a „művészi tény” és az „intuitív megismerés” „szabad azonosításával” elkövetett, megengedhetetlen nivellálásnak számított: olyan hibának, amely ellen más vonatkozásban a hiba elkövetője oly vehemensen harcolt. A nivellálás bántotta a költő „szakmai önértetét”, de objektív kifogásai is támadtak vele szemben. Költő lévén, például tapasztalatból ismerte egy sor technikai eljárás, a komponálás stb. fontos szerepét az alkotási folyamatban. Az ezzel kapcsolatban benne fölmerült kérdésekre Croce, éppen „a bölcseletre nézve közömbös” jellegük miatt

⁵⁸ B. CROCE: i. m. 4.

⁵⁹ B. CROCE: i. m. 6.

⁶⁰ B. CROCE: i. m. 24.

⁶¹ B. CROCE: i. m. 5.

⁶² JAÖM III. Bp. 1958. 85.

⁶³ JAÖM III. Bp. 1958. 86.

nem válaszolt, illetve negativista feleleteket adott. Mindez arra indította tehát őt, hogy ne elégedjen meg az intuício tanával, hanem tovább keressen, magáévá téve a „művészi intuício” „filozófusoktól szélteben hangoztatott szempontjait”.

A levél idézett sorai nem igazítanak el arra nézve, voltak-e már, megírása idején, pozitív eredményei ennek a keresésnek, s a költő, főként tudatában, a művészi intuícioról kialakított konkrét elképzelések birtokában vizsgáztatni akarta nővérét, vagy csakugyan szüksége volt Jolán ötleteire, hogy elhatárolhassa egymástól a közönséges intuíciónál és a művészetet, mert még ő maga is csak a program megfogalmazásáig jutott el. Az idézett sorokban kérdés formájában kijelölt, tudatosított feladat megoldása mindazonáltal bizonyosan hosszú időt vett igénybe. A levél megírásához időben azok az új gondolati eredmények estek közel, amelyek eléréséhez a költőnek nem kellett kilépnie „az Esztétika és az Esztétika története” világából.

Ha a művészi intuícioról, erről az intuitív jellegű, de az egyszerű intuíciónál teljesen elütő szellemi tevékenységről valami közelebbit akart megtudni, elegendő volt fellapoznia az Esztétika VIII., *Egyéb szellemi alakok kiküszöbölése* című fejezetét: „Az értelmi intuíciónál olykor úgy fogták föl, mint valódi esztétikai tevékenységet: e mellé vagy alá vagy fölé adtak azután egy nem kevésbé csodás esztétikai tehetséget, mely teljesen elütött az egyszerű intuíciónál és erről zengtek dicsőítő himnuszokat, midőn neki tulajdonították a művészi ténytet vagy legalábbis a művészi teremtés néhány tetszés szerint kiválasztott csoportját.”⁶⁴ – olvasta itt József Attila s az „értelmi intuício” kategóriája Croce tagadása ellenére („nem ismerünk el, . . . egy legmagasabb elméleti, . . . képzeleti-értelmi vagy értelmi-képzeleti . . . tehetséget”)⁶⁵ magára vonta érdeklődését. Az Esztétika ezt az érdeklődést ki is elégítette: „Ezt a tevékenységet az ókorban *mentális* vagy *felsőbb* fantáziának, újabban gyakran *intuitív értelemnek* vagy *értelmi intuíciónak* nevezték, amely egészen sajátos alakban egyesítené a képzeletet és az értelemnek jellemét. Ez adna módot arra, hogy dedukcióval vagy dialektikai úton eljussunk a *végteletől a végeshez*, az alaktól az anyaghoz, a *fogalomtól az intuíciohoz*, . . . dolgozva egy olyan módszerrel, mely az egyetemeset és a részletet, az absztraktot és a konkrétet, az intuíciónál és az értelmet egyaránt összefoglalná. Valóban csodás és kedves tehetség volna ez; de aki, mint mi, nincs birtokában, annak nincs is módjában, hogy erősítse létezését.”⁶⁶

József Attila intuicionizmusának a Croceénál egy árnyalattal intellektualisztikusabb jellege részben bizonyára abból eredt, hogy a költő a művészi ténytet létrehozó intuíciónál az értelmi intuíciónak az idézetben felvázolt modellje szerint konkretizálta. A mű születését, például az Ady-vízióban, sajátos, *értelmi-intuitív* tevékenységnek fogta föl, amelynek során a művész gondolatokat termel, ítéleteket alkot, de ezeket *össze is pusztítja*, s csak ez összepusztítás aktusa révén ér el a gondolattól a remekműig, „a *fogalomtól az intuíciohoz*”.⁶⁷ Az értelmi intuício, e „felsőbb fantázia”, e „csodás és kedves tehetség” vonzóereje magyarázza az idézett Vágó Márta emlékezésnek azt a kitételét is, amely szerint a költő a művészi tevékenységet 1928 tavaszán előszeretettel hasonlított a tudományos *lényegszemlélethez*, illetve az *epokké gyakorlásához*.⁶⁸

Mind az előbbi, mind az utóbbi példa egyben annak bizonyítékául szolgálhat, hogy József Attilának, ha világosabban körvonalazni akarta és szándékában volt konkrét tartalommal kitöltetni e „felsőbb” intuício fogalmát, *ki kellett lépnie* a crocei gondolatvilágból, másfajta filozófiák, másfajta tudományos eredmények felé kellett tájékozódnia.⁶⁹ Az egyéb gondolati tendenciák befolyásának elemzése nem tárgya a tanulmánynak, ezért itt bizonyítás nélkül annak leszögezésére szorítkozunk, hogy az eltérő tájékozódás eredményeként a „művészi intuício” fogalma egyre kevésbé hasonlított a

⁶⁴ B. CROCE: Esztétika. 67.

⁶⁵ B. CROCE: Esztétika. 68.

⁶⁶ B. CROCE: i. m. 66–67.

⁶⁷ JAÓM III. Bp. 1958. 24–25. – L. József Attila Ady-víziója című tanulmányomat. It 1980.

⁶⁸ VÁGÓ Márta: József Attila. Bp. 1975. 62–76.

⁶⁹ Vö.: a 68. és 86. sz. jegyzettel.

közönséges intuícióhoz, a művészi-intellektuális intuíció szétfeszítette a crocei rendszer kereteit. A költő felülvizsgálta az esztétának azt az állítását, amely szerint „... az intuitív meg az értelmi alak kimeríti a szellem egész elméleti uralmát.”⁷⁰ Fokozatosan, de szükségképpen jutott arra a következtetésre, hogy „a szellem egész elméleti uralmát” „az intuitív meg az értelmi alak” *nem* „meríti ki teljesen”, „a megismerő szellemnek” van egy *harmadik*, az előző kettőhöz képest *önálló* alakja is, s a művészet szférája vele esik egybe.

Ennek az alaknak, ennek a harmadik szellemiségnek, az Ady-vízióban először, saját nevet adott: „Se nem intuíció, se nem spekuláció – a művészet egy harmadik szellemiség, *mondjunk egy nevet: ihlet.*”⁷¹ Croce esztétikájától való elszakadás a névadásnak ezzel az egyszerű szertartásosan komoly és játékosan hányaveti gesztusával vált teljessé. Azt, hogy az „ihlet” fogalom és az „ihletről való tan” születése a megismerő szellem két alakjáról szóló crocei tannal való *szakítással* függött szorosan össze, mutatja az Esztétikai töredékek egyik részlete: „Igen okosan és teljes joggal azt kérdezhetné most valaki, hogy hát *mi szükség van az ihlet fogalmának fölvételére, amikor* a művészet szellemi tevékenység, hiszen *mindössze két fajú szellemi tevékenységet különböztetünk meg*, nevezetesen a szemléletet (*intuíción*) és a fogalmat (*spekuláción*) – tehát az ihlet fogalma egybe kell essék ezek valamelyikének fogalmával, azaz fölösleges és haszontalan. Sőt, mi több, *az ihletről való tan* nem egyéb tetszetős kifejezésnél, hiszen ha a művészet szellemisége spekuláció, úgy belesik a logika tágykörébe, ha pedig intuíció, úgy visszatérünk a pirongatott esztétikához ...”⁷² – szembesítette tettét József Attila a Croce engedélyezte szellemi tevékenységekkel, s az Esztétikai töredékek egészével igazolta a szakítás szükségességét.

Vizsgáljuk meg közelebbről, miben állt ez a szakítás? „*Hibából származó tévedés* lenne, ha valaki azt mondaná, hogy nincs egy különös esztétikai és képzelő tevékenység, vagy, ami ugyanaz, ha *megtagadná autonómiáját*, megcsonkítva a szellem realitását.” – írja Croce. Ebbe a hibába a költő nem esett bele, ezen a ponton nem szakított Croce esztétikájával, hiszen éppen a „különös esztétikai tevékenység” keresése, a művészet autonómiájának védelme tette fogékonnyá – mint már volt róla szó – az olasz esztéta gondolatai iránt.

„*Szertelenségből származó tévedés* az volna – folytatja fejtegetését Croce –, ha valaki azt helyettesítené más tevékenységgel vagy *föleje helyezne* egy másikat, mely nem található fel a belső életről való tapasztalásunkban ...”⁷³ József Attila, Croce nivellálásból eredő tévedésének elkerülése érdekében épp ezt, a Crocétól „szertelenségből származó tévedésnek” nevezett lépést tette meg: azáltal, hogy a művészi intuíció fogalmára az „ihlet” szót alkalmazta, az intuíció egyik válfaját önálló szellemiséggé „léptette elő”, s ezt, mint a megismerő szellem harmadik alakját, az intuitív tevékenység *föle* helyezte, az intuíció és a spekuláció *közé* illesztette. A költő tehát ezen a ponton és ennyiben szakított az olasz esztéta tanításaival.

A művészi intuíció ihletté való előléptetése a fogalomnak csak a státusát változtatta meg, nem pedig fogalmi tartalmát. Az ihlet intuitív jellege, az intuícióval való tartalmi rokonsága soha nem szűnt meg. Az önálló státus és az intuitív színezet között azonban – a költő „jóvoltából” – bizonyos feszültség alakult ki. Az új terminust a költő tudatosan vagy véletlenül, úgy választotta ki, hogy azt az „intuíció” szóhoz semmiféle etimológiai kapcsolat ne fűzze, s ne emlékeztessen a Croce esztétikájában komolyabb szerepet játszó más fogalmakra sem.

Az ihletnek és az intuíciónak a névadással együttjáró szembeállítás: „A költemény *nem* intuíció, ... a művészet ... ihlet”, a különbségek egyoldalú hangsúlyozása még fokozottabban elszigetelte egymástól a két fogalmat, elrejtette a szálakat, amelyek József Attila elméletét az olasz gondolkodó tanításaival összekötötték. A szerves összefüggés felismerését az a körülmény is nehezítette, hogy

⁷⁰ B. CROCE: Esztétika. 49.

⁷¹ JAÖM III. Bp. 1958 23.

⁷² JAÖM III. Bp. 1958. 231–232.

⁷³ B. CROCE: Esztétika. 158.

József Attila, művészetbölcseletének alapfogalmát, a „művészi intuíciót”, a közvetítő tagot az intuíció és az ihlet között, soha nem írta le. A Croce-levélben még nem, az Ady-vízióban már nem használta. Tudásunk szerint ez a fogalom a József Attila-irodalomban csak Vágó Márta emlékezésének idézett részletében fordul elő: „Pali szerint a *költői intuíciónak* az a fajtája, melyet Attila, *űz'*, . . .”. Így aztán a kutatók előtt rejtve maradt a tény, hogy az „ihlet” szóval nem új fogalom született, hanem csak a „művészi intuíció” fogalmának kifejtett *változata* kapott saját nevet.

Pedig az intuíció és az ihlet viszonyának helyes értelmezése a József Attila-i művészetbölcselet megértésének egyik kulcsa. A kérdés tisztázásának tudományos jelentőségét csak egyetlen, de talán a leglényegesebb példával szemléltetjük. József Attila az Esztétikai töredékekben sokféleképpen szembeállította egymással a két fogalmat. Például oly módon, hogy az intuíciót passzívnak, az ihletet aktívnek fogta föl: „Arra, hogy a művészet nem intuíció, sokkal közelebbi és alapvetőbb bizonyítékunk az, hogy míg az *intuíció passzív*, addig a műalkotás maga az akció.”⁷⁴

Vessük össze ezt a mondatot azzal, amit Croce ebben a vonatkozásban az intuícióról állít! Már könyvének bevezetőjében „alakító és alkotó képzeletnek” nevezi „az esztétikai tevékenységet”. Később kijelenti: „A szellem nem szemlél csak cselekedve, alakítva, kifejezve.”⁷⁵ Az asszociáció egyik válfajának az intuícióval való azonosságát pedig a következőképpen bizonyítja: „. . . a teremtő asszociáció többé már nem asszociáció . . . , hanem szintézis, vagyis szellemi tevékenység. Ám csak nevezzék asszociációnak a szintézist; de már ezen fogalommal különbséget állítottak fel a szenvedőlegessé és tevőlegessé (*passivitas* és *activitas*) az *érzéki észrevevés és az intuíció között*.”⁷⁶

Az idézetek összehasonlítása azt mutatja, hogy József Attila mintegy „kicsontozta” Croce „intuíció” fogalmát. Ami abban alkalmasnak bizonyult a művészi alkotás magyarázatára, azt áttemelte, átmentette az „ihlet” fogalmába, s csak azt hagyta meg az intuíció számára, amire nem volt szükség. Így az „intuíció” fogalmát az érzéki észrevevéshez közelítette. A crocei „intuíció” fogalmat kettéhasította, egyik felét „ihletté” magasztosította, másik felét, amelyik számára fenntartotta az „intuíció” megjelölést, „megrágalmazta”. Ezt a szelekciót a költő nemcsak a passzivitás-aktivitás esetében, hanem egyéb vonatkozásban is elvégezte. A József Attila-i „intuíció” ezért nem azonos a crocei „intuícióval”. Megtagadva azt a művészettől voltaképpen nem az olasz esztétával vitatkozott a költő. Az ihlet ugyanakkor a crocei intuíció „jogutódja” a művészet területén. E sajátos szelekció következtében a két rokon fogalom viszonya egyfajta hierarchikus viszonyra torzult. Az előkelő funkciót az ihlet kapta, az alárendeltet pedig az intuíció: „A szemlélet az ihlet *anyaga*.”⁷⁷

Az „ihlet” és az „intuíció” közelségét, „munkamegosztását” és egyben alárendeltségi viszonyát nagyon tanulságosan mutatja a *szó* intuitív vagy költői (ihleti) jellegével kapcsolatos eszmefuttatások összehasonlítása a Croce-levélben és az Ady-vízióban. A levélben a költő még úgy fogalmazott, hogy „egy . . . szó . . . intuíció”, de „maga a csupasz szó” „nem művészet”. Az Ady-vízióban már – hála a közben szerzett nyelvestétikai, etnográfiai ismereteinek – így finomította álláspontját: „minden *használt szó*” intuíció, „a *szó keletkezésekor* volt költemény. – Az ihlet (költészet) az a szellemiség, amely a szavakat . . . *megteremtette*.”⁷⁸ Az ihletnek ebben a munkamegosztásban a *teremtés* „isteni” tette, az intuíciónak viszont a *használat* köznapi cselekvése jutott ki. Mindez azt mutatja, hogy sem az ihlet, sem az intuíció fogalmának jelentését nem tudjuk meghatározni, amíg nem tudatosítjuk, hogy az Esztétikai töredékek adott helyein voltaképpen *az intuíció két válfajának szembesítéséről* van szó, s hogy József Attila a művészi megismerést mindvégig erősen intuitív jellegűnek tartotta.

Összegzésként tehát azt mondhatjuk, hogy töretlen folytonosság van az intuíció és az ihlet, a Croce-levél és az Ady-vízió, a levelező és az értekező József Attila között. A Croce-levél *intuicionista*

⁷⁴ JAÖM III. Bp. 1958. 249.

⁷⁵ B. CROCE: Esztétika. Előszó IV.; 10.

⁷⁶ B. CROCE: i. m. 9.

⁷⁷ József Attila kéziratjai és levelezése. (Katalógus). Bp. 1980. 555. (Két dal). 121.

⁷⁸ JAÖM III. Bp. 1958. 23.

beállítottságú írója, mint láttuk, arra a kérdésre keresett választ, hogy „egy művészi tény, . . . minden egyéb nem művészi alaktól miben különbözik, mi benne a kategorikus különbség”. A választ az Ady-vízió szerzője az „ihlet” kategóriájában találta meg, egy önálló művészetbölcsélet alapítójaként bírálva az esztétika tudományát, mert „minden forma tárgya az esztétikának, a művészi forma is, csak maga a „művészi” nem”.

Végezetül, amennyire a filológiai adatok lehetővé teszik, rekonstruáljuk az 1927 nyár vége és 1929 augusztusa között végbement fejlődés történeti menetét, belső tagozódását. A névadás ünnepélyes és játékos „szertartása” az Ady-vízióban „zajlott le”: „. . . mondjunk egy nevet: „ihlet”, de a költő, feltevésünk szerint a harmadik szellemiség önállósításáig, a művészi intuíciónak „ihlet” névvel való ellátásáig már korábban eljutott. Ezt a feltételezésünket három olyan verskézíratra alapozzuk, amelyek mindegyikének hátlapján egy-egy – egymással tartalmilag összefüggő – esztétikai vázlat olvasható. Az egyik vers, a Csüngője voltam . . . kezdetű, 1928. április 25 előtt, a Néhány éjjelre padra, kőre változata 1928 márciusában, a harmadik, a Két dal című is 1928-ban keletkezett. Az „ihlet” szót az utóbbi két vers hátlapjára írott esztétikai feljegyzésekben találjuk meg – először.⁷⁹

A vers keletkezésének kelte nem szükségszerűen esik egybe a vázlatok születésének idejével. Ezek, mindazonáltal, nem íródhattak a Croce-levél előtt, mert abban, mint láttuk, a költő még elismerte, hogy az epigramma intuíciónak, míg a feljegyzésekben már tagadta ezt: „A művészet nem a szemlélet alkotása”,⁸⁰ tehát a feljegyzések az 1927 őszinél későbbi fejlődési állapotot tükröznek.

Vázlatszerűségük, fogalmazvány-jellegük ugyanakkor azt sugallja, hogy valamely fejtegetés gondolatmenetének kialakítására szolgáltak. A tanulmány, amelynek előkészületeiként értelmezhető, lehetett az Ady-vízióban kifejlesztett művészetbölcsélet. Egyebek között a Néhány éjjelre padra, kőre változatának hátlapjára írott esztétikai feljegyzések 6. és 7. pontjai mutatják, hogy a vázlatok az Ady-vízió születése előtt készülhettek. A logikai ítéletek ihlet általi összepusztításának fentebb az értelmi intuíciónal összefüggésben már elemzett gondolata: „6. Az ihlet az ítélettel ítélelbeli mozzanatának megsemmisítése 7. Az alany és állítmány különvalóságának megszűntése az ihletben”⁸¹ ugyanis az Ady-vízió után többé már nem szerepelt a költő művészetbölcséleti értekezéseiben.

Feltételezésünk ellen az az egy tény hozható föl, hogy József Attila a művészetbölcséleti fogalmakat az Ady-vízióban idegen néven: intuíciónak, spekulációnak nevezte, míg a vázlatokban (kivéve a Csüngője voltam hátdoldalán olvasható töredék idegen szavait) magyarra fordította őket, mint később, az Irodalom és szocializmusban. De a nagyobb nyelvi közelség ez esetben nem tekinthető bizonyítéknak, sőt, az „intuíciónak” terminus József Attila-i fordításának kérdése a mi feltételezésünk mellett szóló érvek felvetését teszi lehetővé.

A költő ugyanis felhasználva az Esztétika magyar fordítását: „a képzet nem egyéb, mint intuíciónak”; „. . . van egy bizonyos módunk, hogy megkülönböztessük a valódi intuíciónak, a valódi képzetet, az alacsonyabbtól”,⁸² már a Croce-levélben is „lefordította” az „intuíciónak” terminust: „intuíciónak, tehát valódi képzet”. Az „intuíciónak” szót később, szintén egy, az Esztétika idézett első mondataiban talált kifejezést: „intuitív (meglátó) . . . megismerés”; figyelembe véve, megpróbálta más magyar szóval is helyettesíteni: „A belátás, vagy szemlélet, amelyet valószínűleg a közérthetőség elkerülése végett intuitionnak nevezgetünk . . .”⁸³

Idegen nyelvű filozófiai terminusok magyar nyelvű megfeleléseinek keresésével egyébként, mint Vágó Márta emlékezésében leírja,⁸⁴ a költő, a Kecskeméti testvérekkel együtt, éppen az említett

⁷⁹ József Attila kézíratai és levelezése. (Katalógus.) Bp. 1980. 233. (Csüngője voltam). 61.; 769. (Néhány éjjelre padra, kőre) 162.; 555. Két dal) 121.

⁸⁰ József Attila kézíratai és levelezése. (Katalógus.) Bp. 1980. 769. (Néhány éjjelre padra, kőre.) 162.

⁸¹ József Attila kézíratai és levelezése. (Katalógus.) Bp. 1980. 769. (Néhány éjjelre padra, kőre.) 162.

⁸² B. CROCE: Esztétika. 9., 10.

⁸³ JÓZSEF Attila: (Esztétikai töredékek.) JAÖM III. Bp. 1958. 224.

⁸⁴ VÁGÓ Márta: József Attila. Bp. 1975. 65.

versek megírásának idején foglalatoskodott. E fordítói buzgalmát a Magyarító szótárról írott, purista beállítottságra valló recenziójában elvi szinten is tudatosította: „Nem áll tehát, hogy a 'bölcselet csak görög–latin szóanyaggal tudja végezni finom fejtegetéseit', hiszen a bölcseleti szavak tárgya nem olyan valóságokra állított jelentés, amelyek csak görög avagy latin közösségek előtt volnának ismeretesek.” Ez a recenzió 1929 márciusában, az Ady-víziónál mintegy félévvel előbb jelent meg.^{8 5} Az „intuiciót” „szemléletnek” a költő valószínűleg az általa 1927–1928-ban, az Ady-vízió megírása előtt behatóan tanulmányozott Bevezetés a filozófiába című Pauler Ákos könyv nyomán fordította, aki művének esztétikai fejezetében így írt: „Szemlélni annyit tesz általában, mint *közvetlen adatás* által megismerni: a „szemlélet” szó legegységesebb értelemben tehát *intuiciót* jelent.”^{8 6} A „szemlélet” szó pauleri eredetét például az Irodalom és szocializmus fentebb már idézett helye bizonyítja: „Mert valóban, ez is szemlélet, az is. Hiszen a dolog mindkét esetben *közvetlenül adatik*.”

Mindent összevéve tehát nem lehetetlen, hogy a versek hátlapjára írott vázlatok keletkezési ideje nem sokkal későbbi, sem korábbi a rajtuk levő vagy kikövetkeztetett keltezésnél, azaz 1928 elején, tavaszán születtek. Ez esetben az intuiciótól az ihletig vezető út nagyobb részét a költő 1927 nyár vége és 1928 tavasza között, körülbelül félév alatt tette meg. De ha tovább is tartott ez a döntő útszakasz, hiszen, Vágó Márta tanúbizonyossága szerint 1928 tavaszán barátai még a „költői intuíció” kifejezéssel illették a költő tevékenységét, az ihlet tana valószínűleg már jóval az Ady-vízió megírása előtt megszületett.

A költő csak méltó alkalomra, ürügyre várt, amelynek kapcsán kifejtethné azt. Ez az alkalom akkor jött el, amikor hozzászóllhatott az irodalmi közvéleményt országosan foglalkoztató Ady-revizión vitához. Az Ady-vízióba foglalt művészetbölcselet tehát egy már kialakult, megszilárdult gondolatrendszer igen tömör, „dióhéjban való” összefoglalása volt, amellyel a fiatal költő újdonsült esztétaként vizsgázni (és pályatársaival versengeni) akart.^{8 7}

György Tverdota

ATTILA JÓZSEF ET BENEDETTO CROCE

L'importance de l'analyse du rapport spirituel d'Attila József avec Benedetto Croce consiste dans le fait que sans Croce on ne peut pas interpréter d'une manière précise la philosophie d'art du poète – constate l'auteur. Dans la première moitié de l'étude, il crée les conditions philologiques et méthodologiques de cette analyse, à la base des documents y relatifs, en démontrant qu'Attila József ne voulait pas réfuter ou dépasser le penseur italien, il n'est devenu non plus son adhérent, mais il a incorporé, autant que c'était possible, les notions, les points de vue, les constatations de l'esthétique intuitionniste dans sa propre philosophie d'art ayant un point de vue original, dans "la doctrine sur l'inspiration".

La deuxième partie de l'étude poursuit le processus de l'origine de l'esthétique d'Attila József à partir du moment où le poète "s'est rencontré et s'est heurté" à l'esthétique de Croce. Elle reconstruit comment a pris naissance dans sa pensée le terme de "l'intuition artistique" originaire de Croce, mais avançant une rupture avec le penseur italien, c'est-à-dire la notion fondamentale de sa philosophie d'art. Par la suite, elle rend sensible comment cette "intuition artistique" est devenue indépendante et comment elle est devenue, d'une espèce de l'intuition, le domaine autonome de la connaissance théorique, domaine indépendant de tout autre "spiritualité", de l'intuition aussi, étant à la base de l'art: "l'inspiration". Finalement, en analysant la notion de l'inspiration, elle constate que cette notion est en réalité le "successeur légal" de "l'intuition" de Croce dans le domaine de l'art, et elle souligne que bien que la philosophie d'art d'Attila József se soit écartée de l'esthétique de Croce, elle était aussi en une étroite liaison organique avec elle.

^{8 5} JÓZSEF Attila: Magyarító szótár. Századunk. 1929. március. 1891. JAÖM III. Bp. 1958. 14.

^{8 6} PAULER Ákos: Bevezetés a filozófiába. Bp. 1921. 152.

^{8 7} Vö.: József Attila Ady-víziója című tanulmányommal. It 1980.